

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27 (Haziran / June 2022), 187-215

Metin Tenkidinde Stemmatik (Soy-Ağacı) Yöntemi Üzerine Teorik Bir İnceleme*

A Theoretical Examination On The Stemmatic (Genealogical) Method In Textual Criticism

Abdullah Demirci

Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Lecturer Dr., Kırklareli University, Faculty of Theology
abdullahdemirci@klu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-0781-8142

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Mart/March 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as

Demirci, Abdullah. "Metin Tenkidinde Stemmatik (Soy-Ağacı) Yöntemi Üzerine Teorik Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Haziran 2022), 187-215.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdullah Demirci).

Yayıncı / Published by

Fırat Üniversitesi/ Fırat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

* Bu makale, Prof. Dr. Mürteza Bedir danışmanlığında 2021 yılında tamamladığımız "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil İsimli Eseri: Tenkitli Neşir ve İnceleme (İcârât Bölümünden Eserin Sonuna Kadar)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır./ This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Ebü'l-Leys es-Semerkandî's en-Nevâzil: Commentary and Criticism (From chapter İcârât and onwards)", (PhD Dissertation under supervision of Prof. Dr. Mürteza Bedir, İstanbul University, İstanbul/Turkey, 2021).

A Theoretical Examination On The Stemmatic (Genealogical) Method In Textual Criticism

Abstract: Textual criticism (examination) seeks to generate the most accurate version of an author's manuscript based on available copies. Textual criticism became prominent in the contemporary sense during the 19th and 20th centuries. Textual criticism studies, which were conducted extensively first in the West and then in the Islamic world, resulted in the development of several approaches aiming to identify the best version of the text under examination. Among the most prominent examples of these are the genealogical (stemmatic) method in the West and the best text method in the Islamic world. In the best text method, which is known as the most widespread examination method in textual criticism activities, which gained momentum from the mid-19th century in the Islamic world, the examiner identifies a master copy which he thinks is the closest to the text of the author and exhibits the most solid text by taking certain criteria into consideration. Apart from obvious mistakes, the examiner does not make any changes in the master (umm) copy he selects, and does not include other copies in the text, only referring to different variants of the text. The principle of "adherence to the master copy" adopted in the method aims to limit interference in the text and prevent unnecessary and erroneous processes by the examiner. The genealogical method, which is among the most widely used methods in the West, dates back to the 16th century. The method became conceptual and largely completed its development, particularly in the years following the first half of the 19th century. This method, which is regarded by experts as being among "the most systematic and detailed methods", is based on the idea that there is a genealogical relationship between texts. Although many have contributed to the genealogical method, which has been widespread for a long time, the work of Karl Lachmann in particular, one of the leading German textual critics, is of great importance. The fact that the method is also known as the Lachmann method is related to his successful application of the method's principles. However, Lachmann went no further than to put the procedures he created within the method into effect. The first individual to formulate the theoretical foundation of the method was Paul Mass. Mass systematically discussed the genealogical method for the first time in his work titled *Textkritik*. The proposal of the genealogical method in the general sense is to group the copies of a certain text by the mistakes they contain and construct the lost text based on the existing copies. The method, which has the purpose of removing the said mistakes from the text constructed from families of copies detected on the basis of common mistakes, aims to reach the actual text by constructing virtual copies from existing ones. There are two main phases in the method. These are enumeration (*recensio*) and examination (*examinatio*). In the enumeration phase, first, copies are compared with each other, and a genealogical tree diagram of the copies is created. From the copies in the diagram, collective virtual copies are constructed based on the groups they belong to. Among these collective sub-copies, the "exemplary" copy is created, meaning the ideal copy. Although the virtual copy serving as the source of all of the copies is constructed a result of the first phase, in which the preferences of the textual critic are largely excluded and an assessment of the situation is aimed, whether this produces the actual text is a subject that needs to be studied. Therefore, in the second phase titled examination (*examinatio*), the text that was constructed in the previous phase is subjected to a detailed examination and corrected, fixed and restored to be as close as possible to the original. The present article discusses the genealogical method, which is not adequately recognized in the Islamic world and, therefore, not used in classical works. Although the method has two aspects as theoretical and practical, the present study encompasses the theoretical aspect. In the article, it is aimed to describe and assess the genealogical method, as well as its definition, historical context, phases, and comparison to traditional textual critique methods based on primary sources. As a result of the study, a set of findings and detections were produced. The most important of these is that all original copies are actively used in the process of textual criticism, no matter the amount, without excluding any of them.

Although this characteristic makes the examination process more difficult and long-term, it allows to present the aspects likely to be included in the text in footnotes in the widest and most detailed manner possible unlike other textual criticism methods. As a result of this, it was observed that the genealogical method is more suitable in the detection and correction of certain mistakes that would probably be overlooked in various textual criticism methods that merely base the examination on a few copies. The method aims to reach a version of the text that is as error-free as possible based on an emphasis on "common mistakes". Due to these features, the genealogical method can be used more effectively in the criticism of many texts compared to other methods. Taking the presence of positive and negative aspects into consideration, it was determined that the genealogical method is a strong alternative to other textual criticism methods followed in the criticism of classical works, particularly in the field of Basic Islamic Sciences. Certain criticisms have been directed at the genealogical method. One of the most important of these is in relation to the method's presupposition that "the author will not make mistakes and copyists will not make decisions of their own on copies". The possibility that the common mistakes used to form the genealogical tree of copies have actually been present in the actual copy or later intermediate copies prevents the process of grouping manuscripts. Another criticism is in relation to the fact that the diagrams produced are bifurcated. The fact that the initial division in the diagrams happens over two branches places the method that presupposes at least three branches under suspicion. One of the most significant criticisms directed at the method is that "mixed" copies duplicated from numerous originals cannot be used in the process of creating a genealogical tree. Although these criticisms involve elements that place suspicion on the method to a certain degree, it is observed that these matters are also largely present in other methods, as well. Additionally, even if the said criticisms are regarded to be absolutely accurate -which they are not-, it can be said that ultimately, the method is inadequate not for all texts, but for some. Therefore, this method can be used in the criticism of many texts just as (or even more effectively than) other textual criticism methods.

Keywords: Islamic Law, Textual Criticism, Verification, Stemmatic, Genealogical, Stemma/Genealogy.

Metin Tenkidinde Stematik (Soy-Ağacı) Yöntemi Üzerine Teorik Bir İnceleme

Öz: Stematik/soy-ağacı yöntemi, özellikle Batıda metin tenkitçiliği sahasında oldukça yaygın kullanılan bir metot haline gelmiştir. Temeli XVI. yüzyıla kadar uzanan ve XIX. yüzyılın ilk yarısını takip eden yıllarda tekamül seyrini büyük ölçüde tamamlayan bu yöntem, yazmalar arası soya bağlı bir ilişkinin bulunduğu fikrine dayanmaktadır. Bu makalede tespit (recensio) ve inceleme (examinatio) olmak üzere iki aşamadan oluşan soy-ağacı yöntemi, teorik planda temel kaynaklar referans alınarak incelenmiştir. Her yöntemde olduğu gibi soy-ağacı yöntemine de birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Ancak yöntemi kuşkulu hale getiren unsurların diğer yöntemlerde de fazlasıyla yer aldığı görülmektedir. "Ortak hata" vurgusunu temele alarak metnin mümkün olduğunca hatalardan arındırılmış versiyonuna ulaşmak, diğer yöntemlerden farklı olarak tüm asıl nüshaları tahkik çalışmasına bilfiil dâhil etmek, her ne kadar tahkik faaliyetini daha zor ve uzun vadeli yapsa da dipnotta metne dâhil olması muhtemel vecihleri en geniş ve kapsayıcı bir şekilde okuyucuya sunmak, birçok metnin tenkitli neşrinde diğer yöntemlere nazaran daha etkin bir biçimde kullanılabilir olmak ve birkaç nüshayı esas almakla yetinen metin tenkidi yöntemlerinde muhtemelen fark edilemeyecek birtakım hataların tespit ve onarılmasında daha elverişli olmak gibi özellikler soy-ağacı yöntemini, özellikle Temel İslam Bilimleri sahasında klasik eserlerin tenkitli neşrinde takip edilen diğer metin tenkidi yöntemlerine güçlü bir alternatif yapma yolunda oldukça etkili olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Metin Tenkidi, Tahkik, Stematik, Soy-ağacı, Stemma/Şecere.

Giriş

Modern anlamda metin tenkidi/tahkik faaliyetleri XIX.-XX. yüzyıllarda yaygınlık kazanmıştır. Temelde klasik bir eseri, ilk haline en yakın sürüm ile okuyucuya sunmayı hedefleyen bu ilmi çalışmadan en yüksek verimi almak için Batı'da ve İslam dünyasında birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerin özellikle Batı'da son iki yüzyılda en yaygın olanı soy-ağacı (stemmatik) yöntemidir. Belirli bir rivayete/metne ait nüshaları, hatalarına göre gruplandırma ve mevcut nüshalardan yola çıkarak kayıp metni inşa etme aşamaları içeren yöntem, nüshalar arası soy bağıının varlığından hareket etmektedir. Soy-ağacı yöntemi, birçok uzman tarafından "en sistematik ve detaycı" yöntemler arasında gösterilmektedir. Yöntemin ilkelerini başarılı bir şekilde ilk defa pratiğe döken isim Karl Lachmann'dır. Teorik izahını yapan ve ona son şeklini veren ise *Textkritik* adlı çalışması ile Paul Maas'dır. Bu iki isim, soy-ağacı yönteminin gelişmesinde ve günümüzde kazandığı şöhrette önemli rol üstlenmişlerdir.

Paul Maas'ın çalışması Arap dünyasında pek ilgi görmemiştir. Nitekim araştırmalarımıza göre eser üzerine bundan yaklaşık altmış sene evvel Mısır'da yapılan bir tercüme hariç herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye'de ise özellikle Temel İslam Bilimleri'nde *Kitâbü'n-Nevâzil*'in son yarısına yönelik tenkitli neşir eksenli ele aldığımız doktora çalışmamız hariç yöntemin pratik yönüyle ilgili bir çalışmaya rastlayamadık. Yöntem, teorik açıdan Salahattin Polat'ın Metin Tenkidi eserinde ele alınmıştır. Ayrıca Maas'ın söz konusu eseri ilk defa Mürteza Bedir tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu makalede teorik yönü itibarıyla soy-ağacı yöntemi, tez çalışmamızda olduğu gibi İslam klasiklerine ait bir esere uygulandıktan sonra karşılaştırmalı olarak ve daha açık bir biçimde yeniden ele alınmıştır. Ayrıca elinizdeki makale "*Metin Tenkidinde Stemmatik (Soy-ağacı) Yöntemi Üzerine Pratik Bir İnceleme: Kitâbü'n-Nevâzil Örneği*" başlıklı çalışmamız için giriş bölümü mahiyetinde olduğundan her iki çalışmanın bütüncül bir yapıya bürünmesi açısından önemlidir.

Yöntemin, İslam-Arap dünyasında yaygınlaşması bir yana büyük ölçüde tanınmıyor veya uygulanmıyor olması tahkik sahasında önemli bir boşluğun oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bundan dolayı yöntemin özellikle İslam kültürüne ait eserler üzerinde uygulanmasına katkı sağlaması adına soy-ağacı yöntemi üzerinde yapılan teorik ve pratik çalışmaların yaygınlık kazanması gerekmektedir. Bu amaçla çalışmamızda *Textkritik*'te yonteme ait genel ilkeler sade bir dille ve açıklayıcı örnekler ile yeniden ele alınmış, kapalı ifadeler izah edilmiştir. Bunun yanında yöntemin temel özellikleri diğer bazı yöntemler ile mukayese edilerek çalışmanın özgün tarafını ortaya koymuştur.

Çalışmamızda ilk olarak metin tenkidi kavramı üzerinde durulmuştur. Akabinde metin tenkidinin tarihsel arka planı ve genel olarak yöntemleri ele alınmıştır. Daha sonra makalenin ana konusu olan soy-ağacı yönteminin sırasıyla tarihi seyri, mahiyeti ve ayrı başlıklar altında aşamaları incelenmiştir. Son olarak yonteme yöneltilen eleştiriler sunulmuş ve bunların kısa değerlendirmeleri yapılmıştır.

1. Metin Tenkidi Kavramı

Metin tenkidi kavramı, özellikle yazmaları/nüshaları en doğru metin ile okuyucuya sunmayı hedefleyen ilmi faaliyet için de kullanılmaktadır.¹ Türkiye'de 1940 yılında kaleme aldığı makalede bu kavramı, söz konusu faaliyet için kullanan ilk isim Ahmet Ateş'tir.² Kavramda geçen "tenkit" kelimesi Arapça kökenli olup n-k-d (نقد) fiilinden türemiş bir mastardır. Kelimenin manalarına bakıldığında bir şeyin iyisini kötüsünden ayırmak, iyi ve kötü yönlerini açıklamak, değerlendirmek gibi anlamları

¹ Salâhüddîn Münecid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûât* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1987), 9.

² Ahmet Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında", *Türkiyat Mecmuası* 7-8/1 (1940-1942), 253-267; Polat, Salahattin, *Metin Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 23.

ifade ettiği görülmektedir.³ Bu kelime Arapça olsa da aslında batı dillerinde mevcut bir kavramı karşılamak üzere yeni bir mana kazanmıştır. *Textual criticism/Text kritik*'in çevirisi olan bu kavramın⁴ araştırma alanımıza yönelik anlamı, el-yazma bir eseri ilgili düzeltmeler yapılarak orijinal haline en yakın metne çevirmekten ibarettir. Bu anlamı karşılamak için “metin tenkidi” kavramı yanında “tenkitli neşir” terimi de kullanılmaktadır.

Son yüzyılda tahkik sahasında yapılan çalışmaların önde gelenlerine bakıldığında Arap müelliflerin yukarıdaki anlamda “tenkit” kavramını pek kullanmadıkları görülür. Ancak bu kavram, batı eserlerinin tercümelerinde kullanılmıştır. Örneğin, Alman bilim adamı Paul Maas'ın eserini 1962 yılında Arapçaya tercüme eden Abdurrahmân el-Bedevî (1917-2002) ve 1931-1932 yıllarında Alman şarkiyatçı Bergstrasser'ın Kahire Üniversitesi'nde verdiği konferansları 1982 yılında Arapçaya çeviren öğrencisi Muhammed Hamdî el-Bekrî, çevirilerinde *tahkik* kavramı yerine “nakd” terimini kullanmışlardır.⁵ Bunun yanında Ahmed Şâkir, İmam Tirmizî'nin *Sünen*'ine yaptığı tahkik çalışmasının mukaddimesinde bu faaliyeti “tashih” kavramıyla ifade etmiştir.⁶ Farsça'da da tashih kelimesi öne çıkmıştır.

İngilizce *textual criticism*, Almanca *textkritik*, Fransızca *critique textuelle* terimleriyle⁷ ifade edilen metin tenkidi kavramı için bu alanda telif çalışmaları yapan Arap müellifler tarafından *tahkik* terimi kullanılmaktadır.⁸ Muhakkikler, ilk dönem İslam kültüründe söz konusu faaliyet için kullanılmayan tahkik teriminin çağdaş bir terim olduğu görüşündedir.⁹ Tahkik, rubâ'î bir fiil olan “حَقَّقَ” fiilinden türemiş bir mastar olup sözlükte ispat etmek, doğrulamak, sağlamlaştırmak, tashih etmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁰ İstilahî anlamına gelince birçok tanımdan söz edilebilir.¹¹ Ancak burada *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*'nda yer alan tanım verilecektir: “Yazma bir metni, mevcut tek nüshasına veya nüshalarına dayanılarak müellifin kaleminden çıkmış haline ulaşmaya çalışılması ve neşre hazır hale getirilmesine *tahkik* denir”.¹²

Muhakkikin ana hedefi, geçirdiği süreçlerde birtakım bozulmalara ve değişmelere maruz kalan bir yazma esere ait metni, restore etmek suretiyle mümkün olduğunca müellifin kaleminden veya ağzından (*imlâ*) çıkmış, başka bir ifadeyle orijinal versiyonuna en yakın haline ulaştırmak ve onu ihya etmek üzere bilimsel tetkiklerden geçirdikten sonra ilim dünyasına sunmaktır.¹³ Tahkik

³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “nkd”, 3/425; Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, thk. Mektebü tahkîkî't-türâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), “nkd”, 322.

⁴ Polat, *Metin Tenkidi*, 23-24. Ayrıca bkz. Salahattin Polat, “Çok anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinler Arası Bir Kavram: Metin Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (Haziran 2008), 7-9; Suat Donuk, “Fazla Sayıda Yazma Nüshası Bulunan Hacimli Bir Eserin Nüsha Ailesinin ve Tenkitli Metnin Kurulması Hakkında Değerlendirmeler: Kühû'l-ahbâr Örneği”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21/1 (Aralık 2018), 116; Abdullah Çuman, “Tenkit”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/462.

⁵ Bkz. Paul Maas, *en-Nakdüt-târîhî*, çev. Abdurrahman Bedevî (Küveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1981); Gotthelf Bergstrasser, *Usûlü nakdî'n-nüsûs ve neşri'l-kütüb*, çev. Muhammed Hamdî el-Bekrî (Riyad: Dâru'l-Merrîh, 1982); Abdullah b. Abdirrahîm el-'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât beyne'l-vâkı' ve'n-nehci'l-emsel* (Riyad: Mektebetül-Melik Fehd, 1994), 19.

⁶ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), 1/16.

⁷ Abdulhâdî el-Fadlî, *Tahkîku't-türâs* (Cidde: Mektebetü'l-İlm, 1982), 31; Çuman, “Tenkit”, 40/462.

⁸ Nitekim bu alanda yazılan ve çalışmamızın bu bölümünde sık kaynak gösterilen eserlerin isimlerinde ekseriyetle bu kavram yer almaktadır. Tahkik ile ilgili yazılan eserler için bkz. Abbâs Hânî Cerrah, “Mâ üllife fi menâhici't-tahkîk”, *Mecelletü Mecma'î'l-lügati'l-'Arabiyye*, 82/2. Tahkik ve tenkid kavramlarının karşılaştırılması ve tahkik teriminin tercih edilmesiyle ilgili bkz: Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nüsûs*, ed. Mahmûd el-Mısri (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 30.

⁹ Muhyî Hilâl es-Sirhân, *Tahkîku mahtûtâti'l-'ulûmi's-şer'iyye* (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1984), 171.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hkk” 10/49; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, “hkk”, 874.

¹¹ Örnek olarak bkz. Abdüsselam Muhammed Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs ve neşruhâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998), 42; Abdülmecîd Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî menhecühû ve tetavvuruhû* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1993), 133; Polat, *Metin Tenkidi*, 25.

¹² Okan Kadir Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 19.

¹³ Bergstrasser, *Usûlü nakdî'n-nüsûs*, 39; Muhammed Altuncü, *el-Minhâc fi te'lîfi'l-bühûs ve tahkîki'l-mahtûtât* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1986), 172; Fehmî Sa'd - Talâl Meczûb, *Tahkîku'l-mahtûtât beyne'n-sazarıyyeti ve't-tatbîk* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1993), 19; İyâd Hâlid et-Tabbâ', *Menhecü tahkîki'l-mahtûtât* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2003), 19.

faaliyetinde amaç en doğru metni değil, müellif metnine en yakın metni inşa etmektir.¹⁴ Nitekim karinelere bakmaksızın metne daha uygun olacağı düşünülen bir ibareyi diğerine tercih etmek son derece yanıltıcı olabilir. Bundan dolayı Mâlikî fakihlerden Kâdî 'Iyâd (öl. 544/1149), metinde/rivayette müellif hataları dahil hiçbir hatanın değiştirilmemesi gerektiğini, önceki alimlerin kahir ekseriyetinin takip ettiği yöntemin bu olduğunu ve rivayeti işittikleri veya kendilerine ulaştığı gibi hiç değiştirmeden naklettiklerini ifade etmiştir.¹⁵ Büyük hadis alimi İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) da bu görüşte olduğunu açıkça belirtmiştir.¹⁶ Ahmet Ateş de tahkikteki amacın kusursuz ve mükemmel bir metin çıkarmak değil, müellifin elinden çıkmış metni inşa etmek olduğunu özenle vurgular.¹⁷ Yukarıda verdiğimiz tanımda da bu kritik esasın vurgulanması için "müellifin kaleminden çıkmış haline" ifadesi kullanılmıştır.

2. Metin Tenkidinin Tarihsel Arka Planı

Muhakkikler, İslam dünyasında tahkik/metin tenkidi çalışmalarının ilk örneklerine oldukça erken dönemde rastlandığını ifade etseler de bu konuda Batı dünyasının hem pratikte hem de teoride en azından bilimsel disiplin bağlamında öncü olduğunu belirtmektedirler.¹⁸ Batı kültüründe metin tenkidi (*textual criticism*) çalışmalarının, çok erken dönemlerde uygulamalı olarak başlayıp XVI. yüzyılda ilk teorik eserleri kaleme alınarak devam ettiği kabul edilmektedir.¹⁹ Metni düzeltmek ve orijinal haline ulaşmak anlamında kullanılan metin tenkidi faaliyeti antik Yunan'a kadar götürülmüştür. Kağıt ve yazı malzemelerinin bulunmasını müteakip milattan önce yaklaşık VI. yüzyıldan itibaren birçok metin yazıya dökülmüş ve farklı metin tenkitleri yapılmıştır.²⁰ Kaynaklarda IX. yüzyıldan sonra klasik metinler üzerine yapılan çalışmaların yoğunlaşmasının yanı sıra özellikle XV. yüzyılda ilk matbaanın kurulmasıyla Avrupa bilim adamlarının Yunan ve Latin klasiklerini hızlı bir şekilde yayımlamaya başlamasının, metin tenkidi faaliyetinin gelişimi açısından oldukça önemli adımlar olduğu ifade edilmektedir.²¹ Bu sürecin sonunda Angelo Poliziano'nun (1454-1494), soy-ağacı yöntemini tespit etme yönünde ilk teşebbüsü gerçekleştirdiği ve Rönesans döneminde metin tenkidi kavramının daha da belirginleştiği kabul edilmektedir.²²

Metin tenkitçileri metin tenkidi faaliyetlerinin teorik yönünün ilk defa kaleme alındığı dönemden yaklaşık üç asır sonra (XIX. yüzyılın ortalarına doğru) bu çalışmaların bilimsel bir disipline dönüştüğü görüşündedir.²³ Eski Ahit (*Old Testament*) ve Yeni Ahit/İncil (*New Testament*) olarak bilinen iki metinden müteşekkil Kitâb-ı Mukaddes'in (Kutsal Kitap) en doğru edisyonunu ortaya çıkarma çalışmalarının söz konusu dönüşümde önemli rol oynadıkları varsayılmaktadır. Bu varsayımı bilimsel metin tenkidinin kurucusu kabul edilen Alman bilim adamı Johann Jakob Griesbach (1745-1812)'in Kutsal Kitap üzerinde ciddi çalışmalarının bulunması desteklemektedir.²⁴

¹⁴ Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs*, s. 102; Mutâ' et-Tarâbişî, *fî Menheci tahkîkil'l-mahtûtât* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1983), 11-12; Altuncî, *el-Minhâc*, 172; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 36.

¹⁵ 'Iyâd b. Mûsâ el-Kâdî 'Iyâd, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru't-Türâs, 1970), 185-186.

¹⁶ Osman b. Abdîrrahman İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nureddin 'Itri (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986), 197.

¹⁷ Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında", 7-8/255-256.

¹⁸ Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 7; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 20; Altuncî, *el-Minhâc*, 143.

¹⁹ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 11; Eymen Fuâd es-Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-mahtût ve 'ilmü'l-mahtûtât* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryye'l-Lübânîyye, 1997), 2/545; Polat, *Metin Tenkidi*, 58.

²⁰ Polat, *Metin Tenkidi*, 62-65.

²¹ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 11; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 9; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâti'l-'ulûmi's-şer'iyye*, 179-180; Ahmed Muhammed Harrât, *Muhâdarâtün fî tahkîki'n-nüsûs*, (Cidde: Dâru'l-Menârâ, 1984), 15; Ramadân Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs beyne'l-kudâmâ ve'l-muhdesîn* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1985), 15; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 110-111.

²² Polat, *Metin Tenkidi*, 69.

²³ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 11; Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 7-8; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 10; Sa'd - Meczûb, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 6; Sâdık b. Abdîrrahman el-Çaryânî, *Tahkîku nusûsi't-türâs fî'l-kadîmi ve'l-hadis* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2006), 65; Polat, *Metin Tenkidi*, 74.

²⁴ Polat, *Metin Tenkidi*, 74.

Bu süreçte aralarında *stemmatik/soy-ağacı* yönteminin de bulunduğu farklı metin tenkidi yöntemleri gelişme ve teorik alt yapıya sahip olma şansını yakalamıştır. Kuramsal bir hüviyete büründüğü XIX. yüzyılın ilk yıllarından günümüze kadar geçen yaklaşık iki asır boyunca metin tenkidi, büyük gelişmelere sahne olmuştur.²⁵

İslam dünyasında metin tenkidi/tahkik, yazılı bir eseri muhafaza etmek, tarihi süreç içerisinde birtakım bozulmalara uğramışsa bunları düzeltmek ve metnin orijinal haline mümkün olduğunca ulaşmaya çalışmak amaçlarını kapsamaktadır. Bu anlamda uzmanlar, vahiy kâtiplerinin Hz. Peygamber'den (s.a.s) işittikleri ve onun emriyle kaleme aldıkları Kur'ân-ı Kerim ayetlerini yine ona tekrar tekrar okumak suretiyle kontrol etmelerini (*'ard*),²⁶ tam anlamıyla olmasa da tahkik faaliyetinin İslam kültüründeki ilk örnekleri arasında göstermektedirler.²⁷

Tüm sözlü kültür toplumlari gibi güçlü hafızalara sahip olan İslam öncesi Arap toplumu, bilgi ve rivayetleri bazı istisnalar dışında ezber yoluyla muhafaza etmekteydiler. İslam sonrası toplumun da büyük ölçüde bu sözlü kültürü devam ettirdiği kabul edilmektedir.²⁸ Kur'ân-ı Kerim'in ezber yanında yazılı olarak da muhafaza edilmesini müteakip Hz. Ali'nin *Sahîfetü Ali b. Ebî Tâlib*'i ile Hemmâm b. Münebbih'in *es-Sahîfetü's-sahîha*'sı gibi örnekler bir yana yaklaşık I. (VII.) yüzyılın sonlarında hadisleri tedvin faaliyetleri başlamıştır.²⁹ İslam kültüründe asıl metin tenkidi yöntemlerinin hadis tedvin dönemiyle birlikte uygulanmış olması, muhakkikler tarafından teyit edilen bir bilgidir.³⁰ Hadis uleması, sünneti korumak adına metinlerdeki bozulmaları önlemek ve varsa bozulmaları tamir etmek için ileri seviyede yöntemler ve kavramlar geliştirmiştir.³¹

Fuat Sezgin (1924-2018), İmam Buhârî'nin, (v. 256/870) *Sahîh*'ini oluştururken şifahi malzeme yanında birkaç filolojik kaynaktan da istifade ettiği düşüncesi üzerinde durmuştur.³² Eserde Buhârî'nin *Sahîh*'ine ait farklı rivayetlerin, metin tenkitli nüshalarının hazırlanmasını amaçlayan ve el-Yûnînî'nin (öl. 701/1302)³³ bunları nihai şekline kavuşturmasını konu alan metin tenkidi faaliyeti incelenmektedir. Bu faaliyet İslam kültüründe metin tenkidinin ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.³⁴

1447 yılında başladığı kabul edilen Matbaa döneminden yaklaşık iki asır sonra yani XVII. yüzyılın sonlarıyla XVIII. yüzyılın başlarında İslam dünyasında matbaaların peyderpey kurulduğu kabul edilmektedir.³⁵ Uzmanlar, Mısır'ın tenkitli neşir konusunda diğer İslam coğrafyalarından daha verimli olduğunu vurgulamaktadırlar.³⁶ Ancak Osmanlı resmi matbaa müessesesinin (Matbaa-i

²⁵ Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 10-11; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâtî'l-'ulûmî's-ser'iyye*, 180-181; Polat, *Metin Tenkidi*, 78.

²⁶ Muhammd b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Cidde: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Fedâilü'l-Kur'ân", 7; Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdül-Bâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1954), "Fedâil", 98; Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, thk. Muhammed Behce el-Eserî (Kahire: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1341), 165.

²⁷ Sirhân, *Tahkîku mahtûtâtî'l-'ulûmî's-ser'iyye*, 177; Ğaryânî, *Tahkîku nusûsî't-türâs*, 15-16; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nusûs*, 44-45; M. Suat Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/447.

²⁸ Hârûn, *Tahkîku'n-nusûs*, 11; Diyâb, *Tahkîku't-türâsî'l-'Arabî*, 19; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nusûs*, 47.

²⁹ Mehmet Efendioğlu, "Tedvin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/267.

³⁰ Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 25-26; Diyâb, *Tahkîku't-türâsî'l-'Arabî*, 30-31; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 17-18; Ğaryânî, *Tahkîku nusûsî't-türâs*, 21; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nusûs*, 46.

³¹ Diyâb, *Tahkîku't-türâsî'l-'Arabî*, 52 ve sonrası. Bu yöntem ve kavramlar için ayrıca bkz. Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 17-18; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 17-44; Ğaryânî, *Tahkîku nusûsî't-türâs*, 12 ve sonrası; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nusûs*, 48-53; Polat, *Metin Tenkidi*, 86-114.

³² Fuat Sezgin, *Buharinin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 6.

³³ Fatma Kızıl, "Yûnînî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/595.

³⁴ Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nusûs*, 16; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 13-14; Ahmet Şevkî Binbîn, "İlmü'l-mahtûtât ve't-tahkîk'ü'l-'ilmî", *Mecelletü mecma'î'l-lüğati'l-'Arabîyye* 68/2 (1993), 244.

³⁵ Mahmûd Muhammed Tanâhî, *Medhal ilâ târihi neşri't-türâsî'l-'Arabî* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984), 28-30.

³⁶ Tarâbîşî, *fi Menheci tahkîki'l-mahtûtât*, 7; Tanâhî, *Medhal ilâ târihi neşri't-türâsî'l-'Arabî*, 83-90 ve sonrası; Diyâb, *Tahkîku't-türâsî'l-'Arabî*, 90-95; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 37; Ğaryânî, *Tahkîku nusûsî't-türâs*, 69-70; Polat, *Metin Tenkidi*, 143.

amire) ve sonra gelişen özel matbaa ve neşirciliğin de ciddi manada metin tenkidi yaklaşımına sahip olduğunu söyleyebiliriz.³⁷

Bergstrasser'in Kahire Üniversitesi'nde verdiği konferanslar bir yana³⁸ İslam dünyasında metin tenkidi/tahkik konusunda ilk yazan kişinin Ahmed Muhammed Şâkir (öl. 1892-1958) olduğu kabul edilmektedir. 1937 yılında neşrettiği İmam Tirmizî'nin (öl. 279/892) *Sünen* adlı eserine yazdığı mukaddimesinde Şâkir, söz konusu eseri tahkik ederken kullandığı yöntemi açıklamıştır.³⁹ Bunun gibi neşrettikleri klasik eserlerde uyguladıkları metin tenkidi yöntemlerini ele alan başka muhakkikler de vardır.⁴⁰ Tahkik ilmine dair ilk müstakil eser kaleme alan kişi ise 1954 yılında neşrettiği *Tahkîku'n-nüsûsi ve neşruhâ* adlı kitabıyla Mısırlı âlim Abdüsselâm Hârûn'dur (1909-1988).⁴¹ Bundan bir sene sonra Suriyeli âlim Salâhuddîn el-Müneccid (1920-2010) metin tenkidiyile ilgili bir kitap telif etmiştir.⁴² İslam dünyasında telif ettikleri eserlerle tahkik sahasında müstakil eser verme geleneğini başlatan Hârûn ve Münecid'den sonra söz konusu alanda çok sayıda kitap ve makale yazılmıştır.⁴³

Türkiye'de metin tenkidi çalışmalarında Alman müsteşriklerin öncü olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'de Batılı anlamda Doğu dilleri filolojisini kuran Alman müsteşrik Hellmut Ritter (öl. 1892-1971), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde uzun yıllar ders vermiş ve metin tenkidi sahasında çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.⁴⁴ Alman şarkiyatçısı Oskar Rescher (Osman Reşer) (öl. 1883-1972) de Ritter ile yakın ilişki içinde olmuş ve yaptığı çalışmalarla Türkiye'de metin tenkidine yön vermiştir.⁴⁵ Divan edebiyatı araştırmacısı Ali Nihad Tarlan,⁴⁶ Ritter'in asistanı olan Ahmet Ateş,⁴⁷

³⁷ Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu - Hatice Aynur, "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)", *Osmanlı Araştırmaları* 22/22 (Aralık 2003), 219-255; Kemal Beydilli, "Matbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/105-110; Turgut Kut, "Dârüttbâa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/10-11.

³⁸ Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 27; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 19; Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-mahtût*, 2/547; Abdüsettar el-Halvecî, *el-Mahtûtât ve't-türâsi'l-'Arabî* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryye'l-Lübna'niyye, 2002), 93; Tabbâ', *Menhecü tahkîki'l-mahtûtât*, 9-10.

³⁹ Şâkir, genel bir değerlendirme yaptıktan sonra sayfa 61'den itibaren sünende takip ettiği yöntemi açıklamaktadır. Bu mukaddimeyi yaklaşık 60 yıl sonra Ebu Ğudde müstakil bir şekilde özel bir ilgi ve düzenle basmıştır. Bkz. Ahmed Şâkir, *Tashîhu'l-kütüb ve sun'u'l-fehârisi'l-mu'ceme*, nşr. Abdül-Fettâh Ebû Ğudde, (Kahire: Mektebetü's-sünne, 1414).

⁴⁰ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 11-13; Münecid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 9-10; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 27; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâtî'l-'ulûmi's-ser'iyye*, 183-184; Altuncî, *el-Minhâc*, 144; Tabbâ', *Menhecü tahkîki'l-mahtûtât*, 10-11. 1951 yılında İbn Asâkir'in *Târihu Medîneti Dimeşk* adlı kitabı tahkik edilirken bazı genel tahkik kurallarına değinilmiştir. Bkz. Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, thk. Salahuddîn el-Müneccid (Dimeşk: Matbû'âtü'l-mecma'î'l-'ilmîyyi'l-'Arabî, 1952), 1/48 ve sonrası. 1952 yılında İbn Sina'nın eş-Şifâ' adlı çalışmasını tahkik eden heyet de birtakım ilkeler ortaya koymuştur. Bkz. el-Hüseyn b. Abdillâh İbn Sina, *eş-Şifâ'* (Kahire: el-Matba'atü'l-Emîriyye, 1952). 1944 yılında Muhammed Mendûr, Aziz Süryal 'Atıyye'nin tahkik ettiği *Kavânînu'd-devânîn* adlı kitabını eleştirirken yazdığı bir makalede tahkik esaslarına değinmiştir. Bkz. Muhammed Mendûr, "Havle Usûli'n-neşr", *Mecelletü's-sekâfeti'l-Mısıryye* 277/277 ve 280/280 (1944). Ayrıca bkz. Ali Bulut, "Selâhaddin el-Müneccid ve Tahkik İlmindeki Yeri", *Doğu Araştırmaları* 11 (Ocak 2013), 79-80.

⁴¹ Münecid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 10; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki'l-türâs*, 59; Altuncî, *el-Minhâc*, 145; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 20; Halvecî, *el-Mahtûtât ve't-türâsi'l-'Arabî*, 4; Fethî Neklâvî - Hulusî Kılıç, "Hârûn, Abdüsselâm Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 16/256.

⁴² Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki'l-türâs*, 59; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 21; Halvecî, *el-Mahtûtât ve't-türâsi'l-'Arabî*, 94-95; Ali Bulut, "Selâhaddin el-Müneccid ve Tahkik İlmindeki Yeri", 78; Ali Bulut, "Müneccid, Salâhuddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2(Ek)/336.

⁴³ Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 27-28; Polat, *Metin Tenkidi*, 149-153. Fadlî, tahkikle ilgili makalelerin yayımlandığı geniş bir liste vermektedir. Bkz. Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 48-50.

⁴⁴ Salaheddin Münecid, *el-Müsteşriküne'l-Âlmân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1978), 1/185-186; Özcan Taşçı, "Ritter, Hellmut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/133.

⁴⁵ Sedat Şensoy, "Reşer, Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/10-11.

⁴⁶ Güney Kut, "Tarlan, Ali Nihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/108-110.

⁴⁷ Nihad Çetin, "Ateş, Ahmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/55-57.

Fars dili ve edebiyatı uzmanı Tahsin Yazıcı⁴⁸ ve Arap, Fars ve Türk dili ve edebiyatı âlimi Nihat Çetin⁴⁹ gibi bilim adamları metin tenkidinin Türkiye'deki önemli isimlerindendir.⁵⁰

Türkiye'de metin tenkidi yöntemiyle ilgili ilk bilimsel makale Ahmet Ateş tarafından kaleme alınmıştır. Ardından Yusuf Ziya Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usul* adlı kitabında metin tenkidine değinmiştir. Bu konuda müstakil eser yazarlardan biri *Metin Tenkidi* adlı kitabıyla Salahattin Polat'tır. 2011 yılında Mürteza Bedir, *Stemmatik Tenkitli Neşir Metninde Soy-ağacı Yaklaşımı* adlı çalışmasında bu yöntemin en önemli temsilcisinin kitabını ve yöntemi yorumlayan iki makaleyi derleyip tercüme etmiştir. 2017 yılında TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İkinci Klasik Dönem Projesi Kapsamında İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu adı altında tenkitli neşir ile ilgili bir eser yayımlamıştır. Yine 2017 yılında Dr. Mahmûd Mısırî editörlüğünde kendisinin yanını sıra Dr. Fahrettin Kabâve, Dr. Feysal el-Hafyân ve Dr. Hasan Osmân'ın makalelerini içeren *Muhâdarâtun fi tahkiki'n-nüsûs* adlı kitap, bu ilim ile uğraşan araştırmacıların hizmetinde sunulmuştur.

3. Metin Tenkidi Yöntemleri

Stemmatik/soy-ağacı yönteminin diğer metotlarla karşılaştırılabilmesi için farklı metin tenkidi yöntemlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Tahkik alanında yazılmış kaynaklara bakıldığında metin tenkidi faaliyetlerinde kullanılan ve belli oranda birbirleriyle bağlantılı birtakım yöntemlerin olduğu görülmektedir. Bunları, *Soy-ağacı Yöntemi*, *Gruplandırma Yöntemi*, *Analitik Yöntem*, *Kopya Metni Yöntemi*, *En İyi Metin Yöntemi* ve *Metnin Tüm Nüshalarını Kullanmayı Esas Alan Yöntem* olmak üzere altı başlık altında toplamak mümkündür.⁵¹

Soy-ağacı yöntemi ile benzerlik arz eden *gruplandırma* yönteminde yazmalar birtakım kriterlere göre gruplara ayrılır ve bunların soy-ağacı şeması çıkarıldıktan sonra kayıp metinler inşa edilir.⁵² *İstatistiksel* yöntem olarak da adlandırılan *analitik* yöntemde nüsha ilişkilerinin şema yaparak değil, istatistiksel verilere göre belirlendiğini ifade eden Polat, yöntemde temel prensibin kanıtların nitelik değil, nicelik bakımından değer kazandığına vurgu yapar.⁵³ Örneğin metinde bir kelimenin belli bir biçimde kaç defa geçtiği tespit edilir ve sayısal ağırlık hangi kelimeyi destekliyorsa o seçilir. Polat'a göre *analitik* yöntemin esasları "kanıtlar sayılmamalı, tartılmadır" kuralına ters düşmektedir ve yöntemde kullanılacak matematiksel formlar ve karmaşık mantıksal ve istatistiksel işlemler matematik, istatistik ve bilgisayar programcılığı gibi alanlarda uzman olmayı gerektirir ki bu metin tenkidi faaliyetlerinin neredeyse durmasına yol açabilir.⁵⁴

İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan *kopya metni (copy-text)* yönteminde metnin yazmaları arasında muhakkikin belirlediği birtakım kriterlere göre orijinal metne en yakın olduğu düşünülen nüshanın seçilmesi ön gören görülmektedir.⁵⁵ Yöntemde seçilen nüsha yine belli başlı esaslara dayanılarak diğer nüshalar ile karşılaştırılır ve en doğru olduğu düşünülen metin, seçmeci bir yöntemle inşa edilir.⁵⁶ *En iyi metin (best text)* yönteminde ise muhakkik, belli kriterleri göz önüne alarak daha önce ulaştığı nüshalar arasından müellifin metnine en yakın olduğunu ve en sağlam

⁴⁸ Mehmet Kanar, "Yazıcı, Tahsin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/359-360.

⁴⁹ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Çetin, Nihad Mazlum", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/290-291.

⁵⁰ Ayrıca bkz. Polat, *Metin Tenkidi*, 155; Şükrü Özen, "Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler", Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantıları İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi, Çamlıca Sabahattin Zaim Kültür Merkezi (2009), 454.

⁵¹ Paul Maas, *Metin Tenkidi*, çev. Mürteza Bedir (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 51; Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât*, 14; Fadlî, *Tahkiku't-türâs*, 148-149; Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 28; Polat, *Metin Tenkidi*, 229.

⁵² Polat, *Metin Tenkidi*, 270.

⁵³ Polat, *Metin Tenkidi*, 275.

⁵⁴ Polat, *Metin Tenkidi*, 275.

⁵⁵ Örnek olarak bkz. Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 28, 109; Polat, *Metin Tenkidi*, 279.

⁵⁶ Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 28, 109; Polat, *Metin Tenkidi*, 279.

metni sunduğunu düşündüğü bir ana nüsha belirler.⁵⁷ Bu yöntemin bir önceki yöntemden farkı ise ana nüsha üzerinde seçmeci bir metin inşa etme metodunun uygulanmamasıdır. Muhakkik, seçtiği ana (*ümm*) nüshada bariz hatalar var ise değiştirir, diğer nüshaları metne dahil etmez. Metnin değişik varyantlarına dipnotta işaret etmekle yetinir.⁵⁸ Arap ülkelerinde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanan metin tenkidi/tahkik faaliyetlerinde çoğunlukla bu son yöntem kullanılmaktadır.⁵⁹

Günümüzde Arap ve İslam âleminde muhakkiklerin ekseriyeti *en iyi metin* yöntemini takip etse de *seçmeci* yöntemi (*en-nassu'l-muhtâr* veya *menhecü't-tercîh*) takip edenlerin sayısı da az değildir.⁶⁰ Arap dünyasında tahkik uzmanlarının seçmeci yöntemi tenkit etmesi ve nüshalar arası telifki bir nevi müellifin metnini tahrif manasına geldiğini ifade etmeleri bu yöntemin söz konusu coğrafyada tercih edilmemesinin sebepleri arasında gösterilebilir.⁶¹ Bu yöntemde telifik denmesi, farklı nüshaları karıştırmanın yanı sıra mevcut nüshalarda örneği olmayan yeni bir metin inşa etmekten kaynaklanmaktadır. Abdüsselam Hârûn'un da işaret ettiği gibi bu yöntemde temel amaç muhakkikin metne müdahalesini en aza indirmektir.⁶² Bundan dolayı birçok muhakkik, belli kriterlere dayalı olarak seçilen ve müellifin metnine en yakın olduğu düşünülen metni sunan ana (*ümm*) nüshada sadece bariz hataları sınırlı işlemler kullanarak düzeltmeyi öngörmüştür.⁶³ Aksi takdirde bu işlem sonucunda muhakkikin metne müdahalesinin yanı sıra nüshalar arasında telif yapmasının önü açılacak ve buna bağlı olarak metin tenkidi faaliyeti müellifin değil, muhakkikin metnini oluşturma işlemine dönüşecektir.⁶⁴ Üstelik her muhakkik aynı uzmanlık seviyesine ve tecrübeye sahip olmadığı için telifik işleminde birçok yanlış tercih yapılacaktır.⁶⁵ Polat, *en iyi metin* yönteminin tahkik sahasında kadim ve önder isimlerin tercih etmesini, diğer yöntemlere göre daha kolay ve hızlı olmasının yanı sıra batıda takip edilen ciddi metin tenkidi faaliyetlerinin hafife alınmasını veya takip edilmemesini, söz konusu yöntemin Arap dünyasında hala yaygınlığını en üst seviyede korumasının ana nedenleri arasında zikretmektedir.⁶⁶

En iyi metin yönteminin, metne müdahaleyi kısıtlamak ile muhakkikin gereksiz ve hatalı işlemlerinin önüne geçmeyi amaçladığı görülmektedir. Müneccid, seçmeci yöntemin muhakkike daha fazla özgürlük ve esneklik sağladığını ifade etmektedir.⁶⁷ Bu ifadeden en iyi metin yönteminde muhakkikin özgürlüğünü kısıtlayacak derecede bir metne/nüshaya bağlılığın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu yöneme yöneltilen diğer bir eleştiri ise neşrin tashih sahasını daraltmak ile ilgilidir.⁶⁸ Bu eleştiriye göre söz konusu yöntemde tahkikte sağlam bir zemin oluşturulması

⁵⁷ Barbara Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, çev. Mürteza Bedir (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 51, 53. Bordalejo'nun orijinal tezi için bkz. Barbara Bordalejo, *The Phylogeny Of The Order In The Canterbury Tales* (New York: New York University, Department of English, Doktora Tezi, 2003), 44-45.

⁵⁸ Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât*, 16; Fadlî, *Tahkiku't-türâs*, 148-149; Polat, *Metin Tenkidi*, 279. Ayrıca bkz. Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkiki'n-nusûs*, 30; Altuncî, *el-Minhâc*, 165; Diyâb, *Tahkiku't-türâsi'l-'Arabî*, 226; Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54; Maas, *Metin Tenkidi*, 50-52.

⁵⁹ Metin tenkidi alanında yazılan birçok eserde de bu yöntem tercih edilmiştir. Bkz. Hârûn, *Tahkiku'n-nüsûs*, 79; 'Useylân, *Tahkiku'l-mahtûtât*, 151-153; Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 28.

⁶⁰ Diyâb, *Tahkiku't-türâsi'l-'Arabî*, 226; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 109; Polat, *Metin Tenkidi*, 277. Taha Hüseyin editörlüğünde 1949 yılında tenkitli neşri yapılan İbn Sina'nın eş-Şifâ' adlı kitabında takip edilen yöntem, seçmeci (*en-nassu'l-muhtâr*) yöntemidir. Bkz. İbn Sînâ, *eş-Şifâ'*, 38. İsam Tenkitli Neşir Kılavuzu da müellif nüshası, müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha ve müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha türlerinden biri bulunmadığı takdirde seçmeci yöntemi (tercih yöntemini) benimsemiştir. Bkz. Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 136.

⁶¹ Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât*, 17; 'Useylân, *Tahkiku'l-mahtûtât*, 151; Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54-55; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 28.

⁶² Hârûn, *Tahkiku'n-nüsûs*, 79.

⁶³ Hârûn, *Tahkiku'n-nüsûs*, 79; Diyâb, *Tahkiku't-türâsi'l-'Arabî*, 226.

⁶⁴ Heyet, *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs*, 162-163.

⁶⁵ 'Useylân, *Tahkiku'l-mahtûtât*, 151-153; Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, 54; Ğaryânî, *Tahkiku nusûsi't-türâs*, 28.

⁶⁶ Polat, *Metin Tenkidi*, 277. Burada geçen "Arap dünyasında batıda takip edilen yöntemlerin hafife alınması" iddiasını daha önce Salâhuddîn el-Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât* adlı eserinin ön sözünde dile getirmiştir. Bkz. Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât*, 7.

⁶⁷ Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât*, 17.

⁶⁸ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 53.

amaçlansa da muhakkikin sadece bir nüshaya bağlı kalması diğer yöntemlerle giderilmesi mümkün olan hataların metinde yer almasına yol açacaktır. Ayrıca Bordalejo, Maas'ın neşir için tek bir nüshaya bağlı kalmanın, nesnellikten uzaklaşmaya sebep olacağı yönündeki eleştirisini aktarmaktadır.⁶⁹

Variorum yöntemi olarak da bilinen *metnin tüm nüshalarını kullanmayı esas alan* yöntemdir.⁷⁰ Bu yöntemde muhakkikin ulaşabildiği tüm nüshaları ayrı bölümler halinde veya ana metnin hamisinde (dipnotta) göstermek suretiyle metin tenkidi işlemine kullandığını ifade eden Polat, nüshalar arasında çok önemli farklar olduğunda veya tüm nüshaların bir arada verilmesinde bir fayda gözetildiğinde bu yöntemin kullanılmasına sıcak bakıldığını söylemektedir.⁷¹

4. Metin Tenkidinde Stematik (Soy-ağacı) Yöntemi

4.1. Yöntemin Tarihi Seyri

Lachmann metodu, şematik metot, yazma aileleri yöntemi, tarihsel tashih/historical editing gibi isimlerle de ifade edilen soy-ağacı yöntemi (*genealogical method/stemmatik*), birçok uzman tarafından “en sistematik ve detaycı” yöntemler arasında gösterilen bir yöntemdir.⁷² Eski tenkitli neşir metotları arasında gösterilen soy-ağacı yönteminin,⁷³ Batıda son iki yüzyıldan günümüze kadar ağırlıklı olarak kullanılan metot haline geldiği ifade edilmektedir.⁷⁴

Henüz XVI. yüzyılın başlangıcında yazmalar arası soya bağlı bir ilişkinin bulunduğu ifade edilmesi,⁷⁵ soy-ağacı yöntemi fikrinin erken dönemlerde bilindiğine işaret etmektedir. Özellikle Desiderius Erasmus (1466-1536) ve İtalyan Scaliger (1484-1558) gibi bilim adamlarının yöntemin gelişmesinde oldukça önemli katkıları olmuştur.⁷⁶ Önde gelen Alman metin tenkitçilerinden Karl Lachmann'ın (1793-1851) bu yöntem üzerindeki çalışmaları, tarih boyu geliştirilen diğer yöntemlerden farklı olarak metin tenkidinde soy-ağacı yönteminin ilim dünyasında kabul görmesini sağlamıştır.⁷⁷

Bordalejo, stemmatik yaklaşımın tarihine değindiği tez çalışmasında soy-ağacı yöntemine Lachmann'dan önce bazı isimlerin de katkıda bulunduğunu, ancak Lachmann'ın söz konusu yöntemi 1850 yılında neşrettiği *Lucretius* adlı eserinde çok iyi bir şekilde uyguladığına işaret etmektedir.⁷⁸ Salemans, Lachmann'ın söz konusu yöntem hakkında herhangi bir teorik anlatım kaleme almadığını vurgulamaktadır.⁷⁹ Lachmann, geliştirdiği işlemleri pratiğe dökmekle yetinmiştir. Yöntemin teorik alt yapısını formüle eden ilk isim ise Paul Maas'dır (1880-1964).⁸⁰ O, soy-ağacı metodunu ilk kez 1927 yılında neşredilen *Klasik Bilimine Giriş* adlı eserinde *Textkritik (Metin Tenkidi)* başlığı altında sistematik bir şekilde ele almıştır.⁸¹ Eskiden beri bilinen soy-ağacı yönteminin ilkelerini başarılı bir şekilde pratiğe döken Lachmann ile yöntemin teorik izahını yapan ve son şeklini veren Maas'ın,⁸² soy-ağacı yönteminin gelişmesinde ve günümüzde kazandığı şöhrette önemli rol üstlendikleri söylenebilir.

⁶⁹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 55.

⁷⁰ Polat, *Metin Tenkidi*, 280.

⁷¹ Polat, *Metin Tenkidi*, 280.

⁷² Paul Maas, *Nakdün-nass*, (mukaddime), çev. Abdurrahman Bedevî (Kuveyt: Vekâletü'l-matbû'ât, 1981), 13; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâti'l-ülûmi's-şer'iyye*, 182; Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-Arabî*, 200; Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47-48; Polat, *Metin Tenkidi*, 230.

⁷³ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47.

⁷⁴ Polat, *Metin Tenkidi*, 230.

⁷⁵ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47.

⁷⁶ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47; Polat, *Metin Tenkidi*, 230.

⁷⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 47; Polat, *Metin Tenkidi*, 69-70.

⁷⁸ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47.

⁷⁹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47.

⁸⁰ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 54; Maas, *Metin Tenkidi*, (önsöz), 8; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâti'l-ülûmi's-şer'iyye*, 182.

⁸¹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 54; Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-Arabî*, 199.

⁸² Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 48.

4.2. Yöntemin Mahiyeti ve Aşamaları

En sistematik yöntemler arasında gösterilen⁸³ soy-ağacı yönteminin genel manada sunduğu öneri, belirli bir rivayete/metne ait nüshaları, hatalarına göre gruplandırmak ve mevcut nüshalardan yola çıkarak kayıp metni inşa etmektir.⁸⁴ Bir metnin farklı yazmalarında bulunan hataların, nüshalar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için anahtar görevi üstlendiğini benimseyen bu yöntem, hataları tespit ederek nüsha şemasını çıkarmayı sonra da mümkün olduğunca hatalardan arınmış bir metin inşa etmeyi amaçlamaktadır.⁸⁵ Yöntem şu şekilde işlemektedir: müellifin kaleme aldığı veya imlâ usulüyle talebelerine yazdırdığı bir metnin orijinali veya orijinal nüsha vasfını haiz nüshaları bulunmuyorsa nüshalar için belli ölçütleri uygulayarak nüsha şeması oluşturulur. Kritik hatalar göz önünde bulundurularak gruplara ayrılan nüshaların, birbiriyle karşılaştırılmak suretiyle müşterek kaynakları olan kayıp üst metinler inşa edilir. Her bir grubun oluşturulan kayıp/sanal metni, diğer grupların inşa edilmiş sanal metinleriyle karşılaştırılır ve en iyimser senaryoda müellif nüshası, bu mümkün değilse müellif nüshasına en yakın olan emsal nüsha; en kötü senaryoda ise alt emsal nüsha veya mevcut nüshaların müşterek asıl nüshası inşa edilir.

Yöntemde nüshalarda bulunan hatalar, bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için anahtar görevi üstlenmektedir.⁸⁶ Nitekim hataları esas alarak inşa edilen emsal nüsha, doğal olarak bu hataları ihtiva etmeyecektir. Bordalejo, bu ince hususu şu şekilde ifade etmektedir: "... çünkü bir metnin şahitlerini (nüshalarını) gruplandırmak için sadece ve sadece hataların kullanılabilceğini kabul ettiğimiz taktirde, tanım gereği, bizim varsaydığımız emsal-nüsha bu hatalardan arınmış olmalıdır".⁸⁷

Yöntemin detaylı anlatımına gelince bunu yapmak için temel kaynağımız Paul Maas'ın kaleme aldığı *Textkritik* adlı çalışmasıdır. Orijinal dili Almanca olan bu çalışma ilk olarak 1958 yılında Barbara Flower tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁸⁸ Daha sonra 1963'te Abdurrahman Bedevî, çalışmayı yine Almanca aslından Arapçaya çevirmiştir.⁸⁹ Son olarak eser, 2011 yılında Mürteza Bedir tarafından İngilizce tercümesinden Türkçeye tercüme edilmiştir.⁹⁰ Çalışmamızın bu bölümünde yöntemi ele alırken başvurduğumuz temel kaynak Maas'ın eserinin Mürteza Bedir tarafından yapılan tercümesidir. Gerekli görüldüğü yerlerde Bedevî'nin tercümesine de başvurulmuştur.⁹¹

Soy-ağacı yönteminde iki ana aşama söz konusudur.⁹² Bunlar *recensio* ve *examinatio* aşamalarıdır. Maas, Latince bir kelime olan *recensio* (*İng. recensio*) terimini, yazmaları nüsha şeceresinde/stemmada göstermek ve metne esas olacak nüshayı/metni tespit veya inşa etmek anlamında kullanmaktadır.⁹³ İkinci aşama olan *examinatio* (*İng. examination*) aşamasında ise birinci aşamada seçilen/inşa edilen metnin orijinal metni verip vermediğini, hatalar içerip içermediğini

⁸³ Maas, *Nakdü'n-nass*, (mukaddime), 13; Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî*, 200.

⁸⁴ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 47; Binbîn, "İlmü'l-mahtûtât ve't-tahkîkû'l-'ilmî", 238.

⁸⁵ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 55.

⁸⁶ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 55.

⁸⁷ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 55.

⁸⁸ Paul Maas, *Textual Criticism*, çev. Barbara Flower (Oxford: Clarendon Press, 1958).

⁸⁹ Paul Maas, *Nakdü'n-nass*, çev. Abdurrahman Bedevî (Kuvveyt: Vekâletü'l-matbû'ât, 1981). Ancak "Indicative Errors and Stematic Types/Gösterge Hatalar ve Stematik Türleri" başlığından itibaren kitabın sonuna kadar olan kısmında Yunan ve Latin klasiklerinden elde edilen örnekler üzerinde durulduğu ve bunların sadece uzmanlar tarafından anlaşılabilceği gerekçesiyle Bedevî, tercümesinde kitabın söz konusu bölümlerini ele almamıştır. Bkz. Maas, *Nakdü'n-nass*, 278.

⁹⁰ Paul Maas, *Metin Tenkidi*, çev. Mürteza Bedir (İstanbul: Küre Yayınları, 2011).

⁹¹ Bu makale, "Metin Tenkidinde Stematik (Soy-ağacı) Yöntemi Üzerine Pratik Bir İnceleme: *Kitâbü'n-Nevâzil* Örneği" başlıklı makalemiz için temel bilgi edindirmeyi amaçladığından burada soy-ağacı yönteminin, *Kitâbü'n-Nevâzil* üzerinde uygulanan kısımları ele alınacaktır. Yöntemin daha detaylı bilgisi için ilgili ana kaynaklara başvurulması gerekmektedir.

⁹² Maas, *Metin Tenkidi*, 11; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 150-151.

⁹³ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

inceleme/kontrol etme ve farklı varyantlar arasında belli kriterlere göre tercih yapma işlemleri söz konusudur.⁹⁴ Maas'a göre bu son aşamanın kendi içerisinde ikinci bir boyutu daha vardır. Şöyle ki şayet seçilen metin orijinali vermiyorsa asıl metni tahmin (*divinatio/divination*) yoluyla inşa etme yoluna gidilir.⁹⁵ Yöntemin söz konusu iki ana aşamasının daha iyi anlaşılması için her biri ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

4.2.1. Birinci Aşama: Tespit (*Recensio*)

Tespit aşamasının oldukça zor ve karmaşık olduğu, uzun zaman ve aşırı titizlik gerektirdiği gözlemlenmiştir. Bu aşamada elde edilen metnin aslı inşa etme yolunda oldukça mühim olduğunu vurgulayan Maas'ın⁹⁶ bu ifadesinden soy-ağacı yönteminin ikinci aşamasının büyük ölçüde bu aşamaya bağlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Öyle ki burada yapılacak hataları, yöntemin başarısız olmasını tetikleyen başlıca nedenler arasında göstermek mümkündür. Nitekim hata üzerine bina edilen bilgi ve sonuçların hatalı veya en azından şüpheli olacağı kaçınılmazdır. Bu aşamada iki önemli işlem gerçekleştirilir. İlki nüshaları birbirleriyle karşılaştırmak suretiyle soy-ağacı şemasını oluşturmak, diğeri ise oluşan şemadaki nüshaların, ait oldukları gruplara göre, müşterek kayıp/sanal nüshalarını inşa etmektir.⁹⁷ Birinci işlemi gerçekleştirmek için yapılacak ilk işlem, tenkidi yapılacak eserin günümüze ulaşan tüm nüshalarını; değilse olabildiğince çok nüshasını elde etmektir. Çünkü her nüshanın bizi, aynı veya diğerlerinden farklı bir koldan gelen kayıp bir metne ulaştırması imkan dahilindedir.⁹⁸

Elimizdeki nüshaların, asıllarından elde edilmiş sayısı bilinmeyen birçok ara nüshadan istinsah edildiğini ifade eden Maas, muhakkikin ilk görevinin nüshaların şemasını çıkarmak olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁹ İşte nüshaların şemasını çıkarma işlemi, az önce ifade edilen kayıp ara nüshalara; akabinde mümkünse bunların yine kayıp olan asıllarına/orijinallerine ulaşmak için uygulanan bir yöntemdir. Maas'a göre metin tenkidi, "asla en yakın olabilecek metni oluşturma işidir".¹⁰⁰ Tahkik sonucu elde edilen metnin asla yakınlık derecesi eserden esere değişmektedir. Bazı kitapların tenkit faaliyetinde elde edilen ara nüshalar direkt müellif nüshasını (*Arp. ümm/asıl, İng. autograph*) inşa ederken bazılarında muhakkik, buna en yakın başka bir ifadeyle asıl nüshadan sonraki ilk ideal nüshaya (*archetype*)¹⁰¹ ulaşır. Bazı durumlarda da müellif nüshası dahil üst ara nüshaların kayıp olmasından dolayı ancak daha alt kategorilerdeki ara nüshalar elde edilir. Bu da mümkün değilse en azından elimizdeki nüshaların müşterek kaynağı olan nüshayı bulmak hedeflenir.¹⁰²

Bir kısmı soy-ağacı çıkarma işlemiyle doğrudan bağlantılı olan aşağıdaki ilkelerin bazıları, soy-ağacı yöntemine özel olmayıp diğer metin tenkidi yöntemlerinde de belli seviye ve aşamalarda dikkate alınmaktadır. Bu ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İslam kültüründe eserlerin farklı telif türleri vardır. Bunların en yaygın olanları yazma (kitabeta) ve imla yöntemleridir.¹⁰³ Hicrî üçüncü yüzyılda (IX. yüzyıl) yaygınlık kazanan imla usulünde müellif/âlim, yazdırmak istediği metni/bilgileri kendi eliyle kaleme aldığı kitabına bakarak veya

⁹⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

⁹⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

⁹⁶ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

⁹⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

⁹⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 13. Tahkiki yapılacak metnin nüshalarının farklı coğrafyalarda yer alan kütüphanelerden getirilmesi önem arz etmektedir. Aynı coğrafyada istinsah edilen nüshaların en azından bir kısmının, aynı koldan veya aynı müşterek nüshadan istinsah edilmiş olması böyle olmayan nüshalara göre her zaman daha olasıdır. Bkz. Polat, *Metin Tenkidi*, 259.

⁹⁹ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

¹⁰⁰ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

¹⁰¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

¹⁰² Polat, *Metin Tenkidi*, 233.

¹⁰³ Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabiyyü'l-mahtû*, 75 ve sonrası.

ezbere talebelerine okumak suretiyle aktarırdı.¹⁰⁴ İster soy-ağacı yönteminin ister diğer yöntemlerin işleyişiyle ilgili olarak müellif hattıyla yazılan metin ile imlâ usulüyle yazılan metin arasında herhangi bir fark yoktur.¹⁰⁵

2) Metin tenkidine tabi tutulmak istenen kitabın tek bir nüshasının bulunması durumunda Maas, soy-ağacı yönteminin ilk aşaması olan tespit aşamasının, bu “tek şahidi (nüshayı), mümkün olan en doğru ve sağlıklı bir biçimde tasvir etmek ve şifresini çözmekten ibaret” olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶ Elimizde ilgili eserin tek bir nüshası varsa -ki bu müellif nüshası da olabilir- bu durumda söz konusu yöntemin birinci aşamasında gerçekleştirilmesi gereken nüshaların soy-ağacını çıkarma faaliyetine gerek kalmayacaktır. Nitekim soy-ağacından asıl maksat müellif nüshasını veya ona en yakın emsal nüshayı inşa etmektir. Bunlardan birisi elimizdeyse şema yapmanın bir anlamı kalmaz. Maas gibi birçok uzmana göre müellifin okuduğu veya ona okunan nüsha ile müellif nüshasıyla mukabele görmüş nüsha, müellifin kendi eliyle kaleme aldığı veya talebelerine imlâ usulüyle yazdırdığı nüshaya denk kabul edilmektedir.¹⁰⁷

3) Soy-ağacı yönteminde muhakkiki emsal nüshaya (*archetype*) veya bir alt kademedede yer alan alt emsal nüshaya (*hyparchetypes*)¹⁰⁸ yahut herhangi bir alt kayıp metne ulaştıracak nüsha gruplarının sayısının en az üç olması ayrı bir öneme sahiptir.¹⁰⁹ Bu konuda Maas şöyle demektedir:

“İlk bölünmenin en az üç kola yol verdiği durumda, emsal-nüshanın metni (daha sonra ayrıca ele alınacak birkaç istisna dışında) her yerde kesin bir yolla inşa edilebilir. Eğer ilk bölünme iki kol olarak gerçekleştiyse, emsal-nüshanın metni (yine daha sonra ayrıca açıklanacak bazı istisnalar dışında) belirli bir noktaya kadar inşa edilebilir; bu nokta, aralarında seçim yapacağımız farklı okumaların (*variant*) hiçbir yerde ikiden fazla olmaması durumudur”.¹¹⁰

Bu açıklamaya göre kesin bir metnin inşası elimizdeki nüshaların en az üç koldan türemiş olmasına bağlıdır. Çünkü ancak bu durumda yöntemin sayısal çoğunluk ilkesi uygulanabilir. Şayet metnin nüshaları iki kola ayrılmış ise bu durumda söz konusu ilke âtil kalacak ve faraziyelerle inşa edilecek metin, Maas’ın ifadesiyle “kuşkulu” hale gelecektir.¹¹¹ Maas’a göre bu son durumda takip edilecek yöntem seçme ve tahmin yoluyla metnin inşasıdır.¹¹² Ancak bu şekilde inşa edilen metin, nüshaların ittifakıyla oluşan metne göre daha az güvenilir olup “kuşkulu olmaya devam eder”.¹¹³

4) Soy-ağacı şeması çıkarma işleminin mantığı gereği şemada kullanılan nüshaların tamamının tek bir asıldan istinsah edilmiş olma zorunluluğu vardır. Maas bu ilkeyi şu şekilde açıklar: “Rivayet zincirinde oluşan ilk bölünmeden itibaren yapılan istinsahların (kopyalar), her biri sadece tek bir örnek-nüshaya yol vermiştir, yani hiçbir müstensih birden fazla örnek-nüshayı birleştirmiş değildir”.¹¹⁴

Maas’ın “bulaştırılmış nüsha”¹¹⁵ terimini kullandığı bu tür karma nüshalarda müstnesih, istinsah aşamasında birden fazla bilinmeyen asıldan/nüşhadan istifade etmiş veya farklı asılları mukabele edip en doğru metin inşa etmeye (*seçmecî yöntem*) çalışmıştır. Bu yöntemler sonucu

¹⁰⁴ Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-mahtût*, 85-86; Aydın, Abdullah, “İmlâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/225-226.

¹⁰⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 11; Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 31-32; Aydın, “İmlâ”, 22/225-226.

¹⁰⁶ Maas, *Metin Tenkidi*, 13.

¹⁰⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 13; Hârûn, *Tahkîku'n-nusûs*, 37; Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 13; Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nusûs*, 34; Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 31; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nusûs*, 309.

¹⁰⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 17.

¹⁰⁹ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

¹¹⁰ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

¹¹¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 18.

¹¹² Maas, *Metin Tenkidi*, 27.

¹¹³ Maas, *Metin Tenkidi*, 15-16, 27.

¹¹⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

¹¹⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 18.

ortaya çıkan karma nüshaların (buna “kirlenmiş nüsha” da denilmektedir)¹¹⁶ mensup olduğu aileyi tespit etmek oldukça zor olacaktır.¹¹⁷ Bu sebeple Bergstrasser, karma olduğu tespit edilen nüshaların özellikle şema oluşturma aşamasında kullanılmayacağını vurgulamaktadır.¹¹⁸ Karma metin problemi, soy-ağacı yönteminin günümüze kadar devam eden en köklü problemleri arasında gösterilmekte olup Bordalejo, buna henüz tatmin edici bir çözümün bulunmadığını itiraf etmektedir.¹¹⁹

5) Şema çıkarma veya sanal metni inşa işlemleri esnasında asıl nüshaların kullanılacağına işaret eden Maas, aslı bulunan tali/kopya nüshaların elenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹²⁰ Ancak bu kuralın bazı istisnaları olabilir. Maas bu ilkeyi şu ifadeler ile açıklamaktadır: “Bir şahit (nüsha), eğer yaşayan bir örnek-nüshaya veya kendisinin yardımı olmadan inşa edilebilecek bir örnek-nüshaya münhasıran bağlıysa (şahitlik sıfatı açısından) kıymet-i harbiyesi yoktur”.¹²¹ Açıklamadan anlaşıldığına göre bir nüshanın elenip elenmemesi, onun metni inşa sürecine katkı sağlayıp sağlamamasına bağlıdır. Dolayısıyla asılda okunmayacak kadar deforme olmuş veya kapalı yazılmış ifadeler yahut eksik bölümler var ise daha okunaklı yazılan ve tam olan kopya nüshalardan istifade edilebilir. Maas, bir nüshanın kopya olduğunun tespitiyle ilgili şunları söylemektedir: “Eğer bir şahit (J) diğer bir yaşayan şahidin (F) tüm hatalarını gösteriyorsa ve ilave olarak en az bir tane de kendine ait bir hata içeriyorsa, bu durumda J'nin F'den kopyalandığını varsaymamız gerekir”.¹²² Elbette ki burada kronolojik olarak asıl nüshanın, kopya nüshadan daha erken tarihte istinsah edilmiş olması gerekir.¹²³

6) Müellifler bilerek ve isteyerek hata yapmazlar. Maas bu ilkeyi “kural olarak hiçbir yazar karışıklığı, salt karışıklık olsun diye arzulamaz” şeklinde ifade etmektedir.¹²⁴ Müellifin yazdığı eserde kasten hata yapmayacağı ön kabulü, muhakkik tarafından ortaya konulması istenen nihai metnin inşa edilmesinin mümkün olup olmamasıyla bağlantılıdır. Ancak bu ilkedden “müellif asla hata yapmaz” sonucunun çıkarılması doğru değildir. Nitekim Maas, metindeki bozukluk ve karışıklığın kaynağını iki etkene bağlamaktadır. Bunlardan birisi bizzat müellif, diğeri ise metin üzerinde sonradan oluşan bozulmalardır.¹²⁵ Hatanın müelliften kaynaklanacağı gerçeğinin vurgulandığı bu ayırımında Maas, ilgili bozukluk ve karışıklığın en azından ilk etapta müellif harici etkenlere bağlamıştır. Maas bu hususta şöyle demektedir: “O halde bir tahminde bulunurken varsaymamız gereken şey, karışıklığın yazar tarafından muhtemelen kabul ve kastedilmiş olamayacağı gerçeğidir”.¹²⁶ Maas'ın bu açıklamalarından yola çıkarak müellifin, metnini mana ve gramer yönlerinden doğru bir şekilde kaleme aldığını kabullenmenin bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Metin inşasında en azından müellifin, manasız ve dil gramerlerine uymayan ifadeler kullanmayacağı gibi asgari düzeyde kaçınılması gereken birtakım hatalardan uzak durduğu varsayımından hareket edilmesi oldukça önemlidir.

7) Maas, müstensihlerin bilerek veya bilmeyerek “kendilerine has” hatalar yapacağını ifade eder.¹²⁷ Aslında birçok müstensih, yetkinliğini gösterebilmek için istinsah ettiği metni orjinalinde olduğu gibi; herhangi bir ilave veya eksiklik olmaksızın aktarmayı amaçlar.¹²⁸ Ancak tarih boyunca

¹¹⁶ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 68.

¹¹⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 18; Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 26.

¹¹⁸ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 26.

¹¹⁹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 68.

¹²⁰ Maas, *Metin Tenkidi*, 13.

¹²¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 13.

¹²² Maas, *Metin Tenkidi*, 15.

¹²³ Maas, *Metin Tenkidi*, 15.

¹²⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 21.

¹²⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 21.

¹²⁶ Maas, *Metin Tenkidi*, 21.

¹²⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

¹²⁸ Binbîn, “İlmü'l-mahtûtât ve't-tahkîkü'l-'ilmi”, 248.

müstensihler, farklı sebeplerden dolayı istinsah ettikleri metinlerde birçok hata yapmışlardır.¹²⁹ Öyle ki Hârûn, *tashîf* ve *tahrîf* kavramlarıyla ifade edilen müstensih hatalarının, nüshaların başına gelen “en büyük felaket” olduğunu dile getirmektedir.¹³⁰ Müstensihlerin bilerek ve isteyerek metinde ilave ve hata yapmayacağıyla ilgili bir görüşü aktarmak yerinde olacaktır.

Salahattin Polat, kaçınılması mümkün olmayanlar hariç müstensihlerin kasten metinde bir değişikliğe gitmeyeceğini ifade etmektedir.¹³¹ Ne kadar dikkat ederse etsin bir müstensihin, kasten veya insan olmanın getirdiği zaaftan ötürü birtakım önüne geçilemeyen ve tenkit işiyle uğraşan uzmanlar tarafından çerçevesi çizilmiş sınırlı hatalar yapacağı söylenebilir. Ancak Polat, bu hataların kapsamını daraltarak müstensihin metinde kasten bir hataya sebebiyet vermeyeceğini vurgulamaktadır. Sehven harf, kelime, cümle, paragraf veya sayfa düşmesi, satır ya da satırlar atlama, ibareleri iki defa yahut yanlış yazma gibi hatalar dışında müstensihlerin başka hatalar yapmayacağı ön kabulünün benimsenmesi gerektiğini ifade eden Polat, müstensihlerin metinde kasten değişikliğe gitmiş olmalarının mümkün ancak bir ihtimal olduğunu ve bu varsayımın birtakım karineler ile kanıtlanmadığı sürece göz ardı edilmesinin soy-ağacı yöntemi açısından önemli olduğunu savunmaktadır.¹³²

Soy-ağacı/stemmatik yönteminin tespit aşamasında uygulanan iki işlemden ilki, mevcut nüshaların soy-ağacını/şeceresini çıkarmaktır. Yazmaların birbiriyle olan irtibatlarını gösteren şemaya *stemma* (soy-ağacı, şecere) denir.¹³³ Maas’a göre şema fikri soy bilimden alınmış olup nüshaların birbirleriyle olan ilişkileri, insanın atalarıyla olan ilişkisine benzetilmiştir.¹³⁴

Tahkik alanında yazılmış eserlere bakıldığında nüshaların birbirleriyle olan alt-üst asıl-fer’ ilişkilerini tespit etmek için yapılan şema çıkarma yönteminin sadece soy-ağacı yöntemine has bir özellik olmadığı gözlemlenmektedir. Örneğin *en iyi metin* yönteminde mevcut nüshaların aile şecereleri oluşturulur.¹³⁵ Nitekim uzmanlar, tahkikte tek bir nüshaya veya farklı aileleri olan metinlerde tek bir aileye mensup nüshaların kullanılmasının oldukça yanlış bir yöntem olduğunu ifade etmektedirler.¹³⁶

Soy-ağacı yöntemini diğerlerinden ayıran en önemli özellik nüshalardaki hatalardan yola çıkarak kayıp metinleri inşa etme işlemidir.¹³⁷ Ancak örneğin Arap ve İslam dünyasında takip edilen yöntemde aileler gruplandırıldıktan sonra yöntemin mantığına uygun olarak bir asıl/ümm nüsha seçilir ve tahkik işleminde kullanılacak nüshaların farklı ailelerden olmasına özen gösterilir.¹³⁸ Dolayısıyla burada önemli olan şema çıkarma yöntemi ve özellikle sonrasında takip edilen yöntemlerdir.

¹²⁹ ‘Useylân, muhakkiklerin en çok yaptığı hataları ve takip ettikleri hatalı yöntemleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Bkz. ‘Useylân, *Tahkîku’l-mahtûtât*, 47-81. Tahrif sebepleri için ayrıca bkz. Bergstrasser, *Usûlü nakdi’n-nüsûs*, 75-88; Diyâb, *Tahkîku’t-türâsi’l-‘Arabî*, 19. Ayrıca Bergstrasser, özellikle Arap müstensihlerin Arapça dilinin yazım stili gereği yabancı müstensihlerden daha fazla hataya düştüğünü ifade etmektedir. Bergstrasser, *Usûlü nakdi’n-nüsûs*, 18. Tanâhî ise kendi tecrübesine dayanarak müstensihlerin yaptığı tashif ve tahrifler için on sebep açıklamıştır. Bkz. Tanâhî, *Medhal ilâ târîhi neşri’t-türâsi’l-‘Arabî*, 299-314. Abdüttevâb da tahrif ve tashif üzerinde durmuştur. Bkz. Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki’t-türâs*, 124-148. Altuncî, *el-Minhâc*, 167 ve sonrası.

¹³⁰ Hârûn, *Tahkîku’n-nüsûs*, 65.

¹³¹ Polat, *Metin Tenkidi*, 234.

¹³² Polat, *Metin Tenkidi*, 234, 236.

¹³³ Maas, *Metin Tenkidi*, 28.

¹³⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 28. Maas, yöntemin anlaşılmasını kolaylaştırmak için yöntemi bir nehre benzetmektedir. Bu tasvir için bkz. Maas, *Metin Tenkidi*, 28.

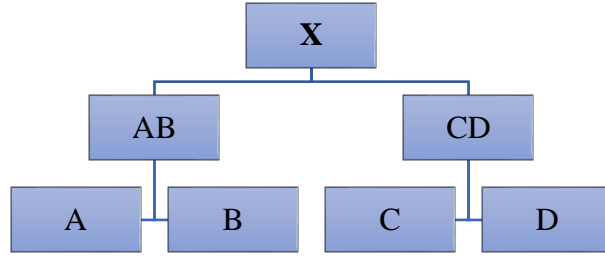
¹³⁵ Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki’t-türâs*, 72-73; Diyâb, *Tahkîku’t-türâsi’l-‘Arabî*, 219-221; Sa’d - Talâl, *Tahkîku’l-mahtûtât*, 28; ‘Useylân, *Tahkîku’l-mahtûtât*, 131-132; Ğaryânî, *Tahkîku nusûsi’t-türâs*, 80; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki’n-nüsûs*, 132-133.

¹³⁶ Binbîn, “İlmü’l-mahtûtât ve’t-tahkîkü’l-‘ilmî”, 238; Hilâl Nâcî, *Muhâdarâtun fi tahkîki’n-nüsûs* (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1994), 37; Tabbâ’, *Menhecü tahkîki’l-mahtûtât*, 28; Abdullah Muhammed Şâmî, *Usûlü menhecî’l-bahs’il-‘ilmî* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2012), 50.

¹³⁷ Bkz. Maas, *Metin Tenkidi*, 15.

¹³⁸ Münecid, *Kavâ’idü tahkîki’l-mahtûtât*, 13; Fadlî, *Tahkîku’t-türâs*, 104.

Nüshaların soy-ağacı şemasını çıkarma yönteminde temelde iki veya daha fazla nüshanın tesadüf kabul edilemeyecek derecede birbirlerine benzemelerinin, başka bir ifadeyle “diğer tüm nüshalardan ayrı olarak ortak hususi hatalar”¹³⁹ içermelerinin, söz konusu nüshaların aynı asıldan elde edildiğine dair kuvvetli bir kanıt teşkil ettiği kabul edilir.¹⁴⁰ Örneğin elimizdeki A, B, C ve D nüshalarından A ve B’nin, pek çok zaman aynı yerlerde aynı hataları, eksikleri veya ilaveleri tekrar etmesi, bunların aslının (AB) bir olduğunu düşünmek için yeterli bir olgudur. Aynı benzerlikler bu ikisinden farklı olarak C ve D’de de var ise C ve D’nin aslının (CD) da bir olduğuna hükmedilir. Böylece A ile B’nin ve C ile D’nin inşa edebileceği birbirinden farklı iki kayıp nüsha (AB ve CD) elde edilir. Bu iki ara kayıp nüshanın inşa edilmesinden sonra ise bunların müşterek kayıp asılları (X) inşa edilmeye çalışılır.¹⁴¹ Bu işlem aşağıdaki örnek şemada göstermiştir:

Yukarıdaki örnekle yöntemin işleyişinin anlatılması amaçlanmış olsa da soy-ağacı yöntemi sorgulayan bir makale yazar Witkam’ın da dediği gibi bu zannedildiği gibi kolay değildir.¹⁴² Hatta Bergstrasser, kesin olarak sorunsuz ve hatasız bir soy-ağacı şeması çıkarmanın çok nadir olduğunu ifade ederken¹⁴³ Witkam, yöntemi tümünden reddetmemekle birlikte bunun uygulamada neredeyse imkansız olduğundan bahseder.¹⁴⁴

Uzmanlara göre nüshaların birbirleriyle olan benzerliklerinde başka bir ifadeyle aralarındaki soy bağlarında, nüshalar arası ortak ziyadeler veya eksikler son derece önemlidir.¹⁴⁵ Ancak bu bağı en açık şekilde yansıtan benzerlikler nüshalardaki ortak hatalardır. Maas, soy-ağacı yönteminde nüsha ilişkileri çerçevesinde hatalara (*errors*) sık sık vurgu yapar.¹⁴⁶ Maas’a göre stemmatik amaçlı kullanılabilmesi mümkün hatalar, “ayırıcı hatalar” (*errores separativi*) ve “bağlayıcı/birleştirici hatalar” (*errores coniunctivi*) olmak üzere iki türdür.¹⁴⁷ Bir nüshanın diğer nüsha/nüshalardan bağımsız olduğunu, farklı asıldan elde edilmesini ortaya koyan hatalar ayırıcı hatalardır.¹⁴⁸ Buna mukabil iki veya daha fazla nüshanın belirli bir hatayı, “birbirlerinden bağımsız olarak yapmış olmaları ziyadesiyle ihtimal dışı” ise bu durumda söz konusu hata, bağlayıcı hata kategorisinde değerlendirilir.¹⁴⁹

Nüshaların soy-ağacı şemasının çıkarılma işleminde etkili kanıtlar kabul edilen bu tür hatalardan ayırıcı olanları, nüshaların aynı asıldan gelmediğini veya aynı aileye üye olmadığını gösteren ve müstensihler tarafından tahmin yoluyla giderilmiş olmaları pek mümkün gözükmeyen hatalar olarak değerlendirilir.¹⁵⁰ Örneğin A ve B nüshalarında yer alan bir paragraf, C ve D

¹³⁹ Maas, *Metin Tenkidi*, 15.

¹⁴⁰ Müneccid, *Kavâ'idü tahkiki'l-mahtûtât*, 14.

¹⁴¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 15 ve sonrası.

¹⁴² Jan Just Witkam, *Stemma (Soy Ağacı) Şeması Oluşturmak: Kurgu mu Gerçek mi?*, çev. Mürteza Bedir (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 98.

¹⁴³ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 49.

¹⁴⁴ Witkam, *Stemma (Soy Ağacı) Şeması Oluşturmak: Kurgu mu Gerçek mi?*, 98.

¹⁴⁵ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 23.

¹⁴⁶ Örnek olarak bkz: Maas, *Metin Tenkidi*, 14-15.

¹⁴⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 33-34.

¹⁴⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 33.

¹⁴⁹ Maas, *Metin Tenkidi*, 34.

¹⁵⁰ Maas, *Metin Tenkidi*, 33.

nüshalarında bulunmuyorsa veya A ve B’de iki cümlenin/paragrafın sıralamasıyla C ve D nüshalarındaki sıralama farklıysa yahut A ve B’de bulunan bir ifade C ve D’de farklı bir şekilde yer almışsa bu nüshaların, aralarındaki ayırıcı hatalara dayanarak iki farklı asıldan türetildiğine hükmedilir.

Bağlayıcı/birleştirici hatalar ise nüshaların aynı asıldan geldiğini ve aynı aileye üye olduğunu gösteren hatalardır. İki nüshada geçen bazı paragrafların sıralamasının aynı olması veya müstensih hatası kabul edilemeyecek kadar çok yerde aynı cümlelerin düşmesi yahut benzer hatalı ifadelerin kullanılması gibi örnekler bağlayıcı hatalardır. Burada önemli olan söz konusu hataların müstensihlerin çokça yaptıkları hata türlerinden olmamasıdır.¹⁵¹ Nitekim Maas’ın yukarıda geçen “birbirlerinden bağımsız olarak yapmış olmaları ziyadesiyle ihtimal dışı”¹⁵² ifadesi buna işaret etmektedir. Şöyle ki örneğin müstensihlerin sıklıkla yapmış oldukları bir kelimeyi sehven iki defa yazma hatasının iki nüshada bulunması, bunların aynı asıldan türediğini göstermek için yeterli bir kanıt değildir.

Maas’a göre ayırıcı ve bağlayıcı hata türleri iç içedir. O bunu şu şekilde ifade etmektedir: “... Bu birleştirici hata diğer yandan aynı zamanda bir ayırıcı hata olmak zorundadır... Çoğu birleştirici hata, ayırıcı bir güce sahip değildir, ama çoğu ayırıcı hata aynı zamanda birleştirici hata olarak kullanılabilir”.¹⁵³ Dolayısıyla bir hata her iki türü de kapsayabilir. Örneğin bir önceki hata türünde verdiğimiz örnekte ilgili hatalar, A ve B nüshaları için ayırıcı hatalardır. Çünkü bunlar ile C ve D’den farklı oldukları ispat edilmiş olur. Bu hatalar aynı zamanda A ve B nüshalarının aslının müşterek olduğunu gösterdikleri için bağlayıcı hatalardır.

Şema çıkarırken iki türüyle de belirleyici hatalar kullanılır. Karma ve kopya nüshalar elendikten sonra geri kalan tüm nüshalar kademeli olarak birbirleriyle karşılaştırılır akabinde bunların bağlayıcı ve ayırıcı hatalara göre aile şemaları yapılır. Soy-ağacı oluşturma aşamasında dikkate alınmayacak bazı hata türleri de vardır. Nitekim “stemmatik amaçlı kullanılabilen” hatalardan bahseden Maas,¹⁵⁴ bu amaçla kullanılmayacak hata türlerinden birisine kısaca değinmektedir.¹⁵⁵ Bu tür hataları “belirleyici olmayan hatalar” kavramıyla ifade eden Polat, müstensihlerin en çok düştüğü kelime, cümle veya satır düşürme ve bir kelimeyi iki defa yazma gibi hataları bu tür hatalara örnek göstermektedir.¹⁵⁶

Mevcut nüshaların soy-ağacı oluşturulduktan sonra tespit aşamasında ikinci işlem, oluşturulan soy ağacında yer alan her bir grup nüshanın müşterek aslının nüshaların çoğunluğunun uyumuna göre inşa edilmesidir.¹⁵⁷ Burada önemli olan husus aynı grup içerisinde yer alan nüshaların birbirleriyle karşılaştırılma aşamasında sayısal çoğunluğa bakılmasıdır. Elbette ki sayısal çoğunluk bize her zaman doğru metni vermeyecektir. Maas, yöntemin ikinci aşaması olan inceleme (*examinatio*) aşamasında bir önceki aşamada inşa edilen metnin, aslı temsil edip etmediğini keşfetmek amacıyla test edilmesi gerektiğini vurgular.¹⁵⁸ Dolayısıyla yöntemin birinci aşaması, muhakkikin tercihlerinin devreye girdiği aşama değildir. Bir nevi durum tespiti yapılan bu aşamada temel amaç, elimizdeki nüshaların kayıp metinlerini belli düzeyde inşa etmektir. Düzeltme ve tercih işlemleri bir sonraki aşama olan *examinatio* aşamasında yapılır.¹⁵⁹ Örneğin bu aşamada aynı ailede yer alan A, B ve C nüshalarının kayıp müşterek metni olan X nüshası oluşturmak isteniyorsa tümünün veya ikisinin ittifak ettiği yerler X’in metnini bize verecektir. Şayet A, B ve C nüshalarından her biri

¹⁵¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 36.

¹⁵² Maas, *Metin Tenkidi*, 34.

¹⁵³ Maas, *Metin Tenkidi*, 36.

¹⁵⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 33.

¹⁵⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 34.

¹⁵⁶ Polat, *Metin Tenkidi*, 237.

¹⁵⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 16-17.

¹⁵⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 20.

¹⁵⁹ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

farklı bir ifade veriyorsa bu durumda bir sonraki aşamada belirtilen kriterleri uygulayana dek tevakkuf edilir.

4.2.2. İkinci Aşama: İnceleme (*Examinatio*)

İşleme muhakkik tercihlerini büyük oranda dahil etmeksizin elimizdeki nüshalardan müşterek kayıp nüshaları, bunlardan da en ideal nüsha anlamında kullanılan emsal nüshayı inşa ettikten sonra metni, detaylı bir incelemeye tabi tutmak suretiyle orijinal haline en yakın olacak şekilde düzeltme, onarma ve tamir etme (*examinatio*) aşamasına geçilir.¹⁶⁰ Aşamayı incelemeden önce inşa edilen veya nihai versiyonuna kavuşturulacak metinlerin ifade ettikleri kesinlik derecelerine değinmek yerinde olacaktır. Maas'ın ilk aşamada ele aldığı bilgilerden yola çıkarak yöntemin tespit/*recensio* aşamasında nüshaların ittifak ettikleri yerler, kesin bir bilgi sunma vasfına sahiptir.¹⁶¹ Ancak inceleme/*examinatio* aşamasında tahmin ve yargıların dahil olduğu durumlarda bu ikinci aşama, "yüksek düzeyde bir kesinliğe" ulaştırmamaktadır.¹⁶² Buna göre muhakkikin yapacağı tercihler ile metne müdahil olmasından dolayı bu aşamada ulaşılan verilerin, bir önceki aşamada elde edilen verilere oranla daha düşük bir kesinlik seviyesine sahip olduğu söylenebilir.

Bir nevi durum tespitinin yapıldığı yöntemin birinci aşamasında tenkitçinin önünde farklı düzeylerde kesinlik ifade eden inşa edilmiş birtakım metinler/sanal nüshalar yer alacaktır. Maas, bu aşama sonucu ortaya çıkması muhtemel üç metin/nüşadan söz etmektedir. Tespit süreci (*recensio*) "yaşayan tek bir nüsha" veya "baştan sona kesin olarak inşa edilebilen emsal-nüsha" ya da "farklı vecihler taşıyan nüsha" türlerinden birisine ulaştırmaktadır.¹⁶³ İşte yöntemin ikinci aşaması olan inceleme (*examinatio*) aşamasında bir önceki aşamadan istifade edilerek ortaya çıkarılan söz konusu nüsha türleri, orijinal nüshayı hatasız bir şekilde sunup sunmadıkları incelenecektir. Tespit aşamasında elde edilen metin "tasuvvuru mümkün en iyi aktarım" ise Maas, böyle bir niteliğe sahip nüshaya asıl gözüyle bakılması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁴ Bu durumda biraz sonra ele alacağımız ve tahmin eksenli bir aşama olan *divinatio* aşamasına gerek kalmayacağını söylemek mümkündür. Ancak Polat, böyle bir durumun teoride mümkün olduğunu kabullenmekle beraber pratikte çoğunlukla gerçekleşmeyeceğini ifade eder.

Maas, soy ağacı yönteminin inceleme (*examinatio*) aşamasında iki boyuttan bahseder. O, bu konuda şöyle der: "... Bir sonraki görevimiz bu rivayeti inceleyip onun aslı veriyor olarak görülüp görülemeyeceğini ortaya çıkarmaktır (*examinatio* aşaması). Aslı vermediği kanıtlanırsa bu durumda aslı tahmin yoluyla inşa etmemiz gerekiyor (*divinatio* aşaması)..."¹⁶⁵ İfadelerden de anlaşılacağı üzere tespit sürecinde elde edilen metinde herhangi bir bozulma söz konusu değilse metin üzerinde tahmin yürütmenin yolu kapanmış demektir. Ancak durum böyle değilse o zaman "bozukluk ve karışıklığın giderilmesi"¹⁶⁶ anlamında kullanılan tahmine başka bir ifadeyle inşa edilen sanal nüsha/nüşalarda yer alan hataları giderme ve farklı vecihler arasında tercih yapma işlemine başvurulur.

Hataları giderme ve farklı vecihler arasında tercih yapma işlemlerinde uygulanacak esaslara geçmeden önce inceleme aşamasından sonra oluşacak nihai metnin ne seviyede güvenilir olup olmadığına değinmek yerinde olacaktır. Maas, inceleme aşaması sonunda elde edilen metnin dört seviyeden birinde değerlendirileceğini vurgulamaktadır.¹⁶⁷ Metnin birinci seviyede olması için

¹⁶⁰ Maas, *Metin Tenkidi*, 20.

¹⁶¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 17.

¹⁶² Maas, *Metin Tenkidi*, 25.

¹⁶³ Maas, *Metin Tenkidi*, 20.

¹⁶⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 20.

¹⁶⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 11.

¹⁶⁶ Maas, *Metin Tenkidi*, 21.

¹⁶⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 21.

“tasavvuru mümkün en iyi aktarım” vasfını haiz olması gerekir. Bu durumda metin asıl olarak kabul edilir ve en sağlam metin versiyonu inşa edilmiş sayılır. Metnin “tasavvuru mümkün diğer rivayetler kadar iyi bir rivayet” olması durumunda ikinci seviyeden söz edilebilir. Bir metnin üçüncü seviyede değerlendirilebilmesi için “tasavvuru mümkün diğer bir rivayetten daha kötü” olmasına rağmen aralarındaki seviye farkının “hoşgörülebilir” olması gerekir. Maas’a göre her iki seviyede elde edilen metin kuşkuludur ve doğruluğu hakkında tereddüt edilmelidir. Metnin bozulduğuna hükmedilen son seviyede ise metin bir önceki sevide olduğu gibidir ancak söz konusu fark “hoşgörülemez” düzeydedir.¹⁶⁸

Tespit aşamasında belli bir düzeyde inşa edilen metnin, inceleme sürecinde bozulmalara uğradığı veya farklı vecihlere imkan tanıdığı anlaşılırsa, metni tashih etme ve vecihler arası tercih yapma işlemine gidilir. Bu işlem tahmine dayalı olacağından nihai metnin olabildiğince kuşkulardan uzak olmasını sağlamak için tashih ve tercih kavramlarıyla ilgili birtakım esasların bilinmesi önem arz etmektedir. Birçok tahkik uzmanı, muhakkikte bulunması gereken bazı şartlar ve uyulması gereken belli başlı ilkeler ele almıştır.¹⁶⁹ Metni onarma işlemi tahkik faaliyetinin en önemli parçalarından birisini teşkil ettiğinden yola çıkarak uzmanların “muhakkik ihtisas sahibi olduğu alanda tahkik yapmalı” yönündeki önerileri,¹⁷⁰ bu işlemin en az hata ile tamamlanabilmesine yönelik olduğu söylenebilir. Yine muhakkik, tahkik ettiği eserin müellifine ait yöntem ve üslubun yanı sıra metin içeriğine hakim olmalı ve gerekli yargılamaları (tashih ve tercihleri) bunları dikkate alarak yapmalıdır.¹⁷¹ Muhakkikin tenkitli neşrini yapmak istediği eserin diline yüksek seviyede vakıf olması gerektiği ayrıca vurgulanmaktadır.¹⁷² Uzmanların bunlar gibi belli başlı kriterleri öne çıkarmaları, zaten tarihi süreç içerisinde birçok farklı etkenden dolayı çeşitli hatalara ve değişikliklere maruz kalan metnin, özellikle onarım safhasında daha da bozulmuş olarak ortaya çıkmasının önüne geçmeyi amaçladığı söylenebilir.

Uzman Arap muhakkiklerden Beşşâr Ma’rûf hatasız, başka bir ifadeyle *tahrîfve tashîften* uzak bir şekilde istinsah edilmiş Arapça el yazmalarının nadiren bulunduğunu ve müstensihlerin metinde çeşitli nedenlerden dolayı eğitim ve öğretimi olumsuz etkileyecek derecede birçok hatalar yaptıklarını ifade etmektedir.¹⁷³ Hatalar kasıtlı ve kasıtsız olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁷⁴ Kasıtlı birçok hata türü söz konusu olmakla birlikte özellikle özel isimlere övücü lakaplar veya rahmet ve dua ibareleri eklemek, bazı fiil ve isimlere ilgili kelimeye dönen zamirler eklemek veya var olan zamirleri düşürmek, okunması zor olan kapalı ifadelerin yerlerini boş bırakmak yahut kolayıyla değiştirmek, kullanımı az olan kelimeleri yaygın eşanlamlılarıyla değiştirmek ve yabancı dilde yazılan ifadeleri metnin ana diline çevirmek gibi hatalar en fazla karşılaşılan hata türleridir.¹⁷⁵ Özel isimleri, rakamları, benzer harf ve kelimeleri karıştırma, kelime, cümle veya paragrafların sıralamasında yapılan hatalar, noktasız kelimelere yanlış noktalar eklemek, kelime, cümle veya paragraf düşürmek, sayfa atlamak, tekrar edilmesi gereken kelime veya cümleleri tekrar etmemek, aynı kelime veya cümleleri birden fazla kez yazmak, metin kenarlarında (hâşiye) veya satır aralarındaki ifadeleri metne dahil etmek, aynı mecmua içerisinde yer alan iki farklı eserin tek eser olduğunu zannedip

¹⁶⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 21.

¹⁶⁹ Örnek olarak bkz. Fadlî, *Tahkîku’t-türâs*, 37-38; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâtî’l-’ulûmî’s-şer’iyye*, 192-193; Altuncî, *el-Minhâc*, 154; Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki’n-nusûs*, 41 ve sonrası.

¹⁷⁰ Bergstrasser, *Usûlü nakdi’n-nusûs*, 51, 58-59; Hârûn, *Tahkîku’n-nusûs*, 101-102; Fadlî, *Tahkîku’t-türâs*, 37-38; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâtî’l-’ulûmî’s-şer’iyye*, 192-193; Altuncî, *el-Minhâc*, 154; ‘Useylân, *Tahkîku’l-mahtûtât*, 42; Yusuf Mer’âşlî, *Usûlü kitâbeti’l-bahsi’l-’ilmî ve tahkîki’l-mahtûtât* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2003), 231.

¹⁷¹ Maas, *Metin Tenkidi*, 20; Bergstrasser, *Usûlü nakdi’n-nusûs*, 58; Hârûn, *Tahkîku’n-nusûs*, 101.

¹⁷² Bergstrasser, *Usûlü nakdi’n-nusûs*, 58; Fadlî, *Tahkîku’t-türâs*, 37; Sirhân, *Tahkîku mahtûtâtî’l-’ulûmî’s-şer’iyye*, 193.

¹⁷³ Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, *Dabtu’n-nass ve’t-ta’lîku ‘aleyh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982), 7.

¹⁷⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 14; Altuncî, *el-Minhâc*, 167-168; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki’t-türâs beyne’l-kudâmâ ve’l-muhdesîn*, 126.

¹⁷⁵ Hata türleri hakkında bkz. Hârûn, *Tahkîku’n-nusûs*, 65 ve sonrası; Altuncî, *el-Minhâc*, 167 ve sonrası; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki’t-türâs beyne’l-kudâmâ ve’l-muhdesîn*, 124 ve sonrası.

ikisini ayırmaksızın tek bir metinmiş gibi istinsah etmek gibi hatalar ise kasıtlı olmayan hatalara örnek gösterilebilir.

Uzman metin tenkitçileri, hataları düzeltme ve farklı vecihler arasında tercih yapma işlemlerinde birtakım ilkeler ortaya koymuşlardır. Aşağıda soy-ağacı yönteminde de büyük ölçüde benimsenen bu ilkelerin en önemli olanlarına değinilecektir.

1) *En Sağlam Nüshaları Dikkate Almak*: Tahkik alanında yazılan birçok kaynakta doğru metne ulaşmanın yegâne kaynakları olan nüshaların seviyelerinden ve taşıdıkları değerden bahsedilmektedir.¹⁷⁶ Bunun tahkik faaliyetinde ve özellikle metin onarımı ve tercih işlemleriyle önemli bir bağı olduğu açıktır. Diyâb muhakkikin hedefinin, müellifin kaleminden çıkan metnin tashif ve tahrife maruz kalmayan versiyonuna en yakın olanına ulaşmak olması gerektiğini önemle vurgulayarak¹⁷⁷ mümkün olduğunca sağlam nüshalara başvurmanın önemine işaret etmektedir. Ramazan Abdüttevâb'ın, birçok yazması bulunan eserlerin en önemli nüshalarını belirlemek için önerdiği kriterler,¹⁷⁸ muhakkikin sağlam ve güvenilir nüshalara dayanması gerektiğinin bir göstergesi olarak görülebilir.

2) *Farklı Ailelere Dayanan Nüshaları Dikkate Almak*: Tenkitli neşri yapılacak eserin en değerli nüshalarının, sırasıyla müellif nüshası, müellife okunmuş nüsha veya müellif nüshasıyla karşılaştırılmış nüsha olduğu konusunda ittifak vardır.¹⁷⁹ Bu tür nüshalardan herhangi birisi yok ise ilk etapta mevcut nüshaların tamamı muhakkik için önemlidir. Nitekim bu durumda nüshaların tamamından yararlanılarak bunların şemasının/soy-ağacının çıkarılması gerekir.¹⁸⁰ Bu ilkenin ciddi bir şekilde uygulandığı en önemli yöntemlerden biri hiç şüphesiz soy-ağacı yöntemidir. Nitekim Maas, yöntemin birinci aşamasında (tespit/*recensio*) ağırlıkla bu konuyu işlemektedir.¹⁸¹ Nüshaların soy-ağacının gösterildiği bu aşamada ortaya çıkan nihai/en üst metin, farklı ailelerden inşa edilen sanal metinlerin oluşturduğu bir metindir. Bu da metin inşasında farklı aileleri dikkate alan tahkik faaliyetinin önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Tahkikin ve dolayısıyla metin inşasının, ne kadar çok yazmaya sahip olursa olsun sadece bir aile üzerinden yapılmasının metinde ciddi bozulma ve yanlışlara neden olacağı gözlemlenmiştir. Nitekim her bir grup nüsha yalnızca kendi kaynaklarını oluşturur.¹⁸² Dolayısıyla her grup, sadece bir sanal nüshayı inşa eder ve böylece diğer grup nüshalarında yer alan farklı vecihler tahkik işlemi gündeme gelmez. Böyle bir yöntemin izlenmesi ise tahkik sürecine dahil edilen eserlere ait metinlerin inşasında eksikliklere hatta bozulmalara yol açabileceği kuvvetle muhtemeldir.

3) *Çoğunluğu Temsil Eden Nüshaları Dikkate Almak*: Bu ilke mutlak olmayıp örneğin aynı grup içinde yer alan 100 nüsha, bunların kendisinden türemiş olduğu asıl nüshadan daha değerli olduğu söylenemez. Hatta bu örneği kullanan Maas'a göre bu asıl nüsha, diğer 100 nüshanın tamamından daha değerlidir.¹⁸³ Maas, nüshaların "kalitesine" ve diğer özelliklerine bakmaksızın çoğunluğu temsil eden yazmaların ifadelerini tercih etmeyi öngören görüşü, "bunların tümü tamamen keyfi yargılar olup hiçbir zaman yöntemlerin temellendirilmesi yönünde bir çaba olmamıştır"¹⁸⁴ ifadesiyle eleştirmektedir. Bütün bunlardan mutlak sayısal çoğunluğun tercih sebebi sayılamayacağı anlaşılmaktadır. Ancak soy-ağacı yönteminin tespit/*recensio* aşamasında inşa edilen sanal

¹⁷⁶ Örnek olarak bkz. Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 15; Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs*, 37; Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî*, 211.

¹⁷⁷ Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî*, 211.

¹⁷⁸ Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 66.

¹⁷⁹ Sadece birkaç örnek için bkz. Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs*, 37; Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 13; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 104; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 122.

¹⁸⁰ Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 14.

¹⁸¹ Bkz. Maas, *Metin Tenkidi*, 13 ve sonrası.

¹⁸² Maas, *Metin Tenkidi*, 16.

¹⁸³ Maas, *Metin Tenkidi*, 28.

¹⁸⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 28.

metinlerde sayısal çoğunluğun önemine vurgu yapılmıştır.¹⁸⁵ Dolayısıyla sayısal çoğunluğun bir tercih sebebi olması için diğer ilkeleri de göz önünde bulundurarak bütüncül bir tercih yönteminin benimsenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yoksa nüshaların aileleri belirlenmeden, soy-ağacı çıkarılmadan ve asıl nüshaların tali nüshalardan ayıklanmadan yapılan sayısal çoğunluğa dayanan bir tercih, Maas'a göre keyfilikten uzak değildir. Ayrıca yukarıda verilen "100 nüsha" örneğinden anlaşılacağı üzere örneğin A grubunda yer alan sayıca fazla olan yazmalar ile B grubunda yer alan tek bir nüshanın değeri müşterek kaynak nüshayı inşa etme işleminde aynıdır. Çünkü Polat'ın da benzer bir örnekte işaret ettiği gibi sayıca fazla olan nüshalar bize A'nın metnini verirken B'nin metnine ulaşmanın tek yolu o tek kalan nüshadır.¹⁸⁶ A ve B'nin müşterek kaynağını inşa etme sürecinde sayıca fazla olan nüshalar, diğer grupta yer alan tek nüsha değerindedir. Bu örnekten yola çıkarak mutlak olarak sayısal çoğunluğun tercih sebebi olmasının soy-ağacı yönteminde söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

4) *Eski Nüshaları Dikkate Almak*: Birçok tahkik uzmanı en eski tarihli nüshanın öneminden bahsederken nüshaların ehemmiyetine göre yapılan sıralamalarda bu özelliği ön plana çıkarır.¹⁸⁷ Hârûn, müellif nüshası, müellif nüshasından istinsah edilmiş nüsha veya bundan istinsah edilen nüsha türlerinden birinin olmadığı durumda tahkik işlemi için tercih edilecek nüshada eski tarihli olma vasfının aranması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸⁸

Eski nüshanın değeri "nüsha müellife ne kadar yakınsa o kadar az hataya sahiptir" ilkesiyle bağlantılır.¹⁸⁹ Teorik olarak bir metin, ne kadar birbirine dayalı nüshalardan çoğaltılırsa o kadar hataya maruz kalacaktır. Çünkü her müstensih, ne kadar titiz davranırsa davranırsa mutlaka az veya çok miktarda asılda olmayan ve kendisinden kaynaklanan yeni hataları metne ilave edecektir. Onun ele aldığı nüshayı kendisine asıl kabul eden başka bir müstensih de bu süreci yaşayacak ve kendine has yeni hatalar ekleyecektir. Böylece her istinsah ameliyesinde asılda olmayan hatalar çoğalıp metin tahribata uğrayacaktır.¹⁹⁰

Bu ilke bazı eleştiriler olsa da bunlar, bir nüshanın yalnızca eski tarihli olma özelliğinden kaynaklanan tercihine yönelik olmalıdır. Nitekim eski nüshalara ayrı bir önem atfeden birçok muhakkik, bunun mutlak olmadığından bahsetmektedir.¹⁹¹ Bergstrasser eski nüshanın önemine işaret ettikten sonra geç tarihli nüshanın, eski tarihli olana tercih edildiği iki örnek vermekte ve yazmanın sırf eski tarihli olmasının yeterli olmadığını, buna ilaveten bazı kriterlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹² Ayrıca teoride eski nüshanın daha az hataya sahip olduğu gözüğe de aradaki tüm ikincil nüshaları eleyip direkt eski tarihli sağlam bir nüshadan istinsah edilmiş yeni tarihli bir nüsha bulunabilir ve bu nüsha, hatalarla dolu eski tarihli nüshadan çok daha değerli olabilir.¹⁹³ Bundan dolayı Maas, yöntemin ön gördüğü gerekli adımlar atılmadan sırf kronolojiye bakılarak bir nüshayı asıl veya tercihe şayan kabul etmenin doğru olmadığını vurgulamaktadır.¹⁹⁴ Hatta "en eski nüsha anlayışını" eleştiren Binbîn'in ifadelerinden en eski

¹⁸⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 14, 16.

¹⁸⁶ Polat'ın verdiği örnek için bkz. Polat, *Metin Tenkidi*, 242.

¹⁸⁷ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 15; Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs*, 37; Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 13; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 105; Tarâbîşî, *fi Menhaci tahkîki'l-mahtûtât*, 70; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 66; Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî*, 211; Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-mahtût*, 2/549.

¹⁸⁸ Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs*, 37. Benzer ifadeler için bkz. Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 13.

¹⁸⁹ Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nüsûs*, 35.

¹⁹⁰ İlgili örnek için bkz. Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nüsûs*, 35.

¹⁹¹ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 15-16; Hârûn, *Tahkîku'n-nüsûs*, 38; Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 13-14.

¹⁹² Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 15-16.

¹⁹³ Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 13-14; Fadlî, *Tahkîku't-türâs*, 104; Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nüsûs*, 38; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 67.

¹⁹⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, 28.

nüshanın, tenkitli neşri yapılacak eserin yazmaları arasında müellife en yakın olan değil; soy-ağacı yöntemi sonucunda inşa edilen sanal metnin oluşturduğu nüsha olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁵

Maas'a göre bir nüshanın eski olması sadece bunun, daha geç tarihe sahip bir nüshadan istinsah edilmemiş olduğunu gösterir.¹⁹⁶ Yoksa sırf bu özellikten dolayı nüshaya ek bir değer katılmaz. Soy-ağacı yönteminde sadece "bağımlı ve bağımsız" nüshalar vardır.¹⁹⁷ Bu iki ifadeyi Maas şu şekilde açıklamaktadır: "... yani yaşayan yazma nüshalara dayanan ya da onlardan bağımsız veya onların yardımı olmadan inşa edilebilecek nüshalardan söz edebiliriz".¹⁹⁸ Bundan dolayı soy-ağacı yönteminde öncelikle bir nüshayı değerlendirirken bunun, elimizde bulunan bir nüshadan kopyalanmış, başka bir ifadeyle tali nüsha olup olmadığı ve metin inşasına hizmet edecek nüsha ilişkileri dikkate alınır. Sırf eski tarihli olmasından dolayı tercih edilmemesi gereken bir nüsha, diğer kriterlerin katılmasıyla en güvenilir nüsha haline gelebilir. Örneğin hem eski tarihli hem de sağlam bir nüsha, böyle olmayan nüshalara kıyasla çok daha değerlidir.

5) *Tam Nüshaları Dikkate Almak*: Tam nüshanın eksik nüshadan daha değerli olduğu görüşü ifade eden ilke¹⁹⁹ de mutlak değildir.²⁰⁰ Nitekim sırf bir nüshanın örneğin ilk on varağının eksik olması, böyle olmayan nüshayı daha sağlam yapmaz. Dolayısıyla tüm kriterleri bir arada bulundurarak değerlendirme yapmak gerekir. Bundan dolayı Maas, mutlak olarak "en tamam" nüshayı esas almanın doğru olmadığını ifade etmektedir.²⁰¹ Dolayısıyla eksik bölümleri bulunan nüshaların böyle olmayan kısımları, metin inşası aşamasının dışında tutulmamalıdır.

6) *Farklı Coğrafyalardan Gelen Nüshaları Dikkate Almak*: Tahkik alanında ilk eserlerden birini kaleme alan Müneccid, muhakkikin tenkitli neşrini yapmak istediği eserin nüshalarını imkan ölçüsünde dünyanın farklı yerlerinde bulunan çeşitli yazma eser kütüphanelerinden temin etmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁰² Nüshaların farklı coğrafyalardan temin edilmesi yönündeki ilkenin gerekçesini açıklayan Polat, bu vasıftaki nüshaların birbirinden bağımsız olacağını ve bunların ittifak etmelerinin metnin sıhhatine işaret edeceğini belirtmektedir.²⁰³ Buna göre aynı coğrafyada yazılan nüshaların aynı asıllardan çoğaltılmış olma ihtimalleri, farklı coğrafyalardaki nüshaların bu şekilde çoğaltılmış olma ihtimallerinden daha yüksektir. Farklı bölgelerden toplanıp bir araya getirilen nüshaların metinde ittifak etmeleri, müşterek nüshayı inşa etme faaliyetinde değerli bir kanıt olarak kabul edilmektedir.

7) *"En Kısa" ve "En Zor/Garip" İfadeyi Dikkate Almak*: Bazı metin tenkitçileri, metnin farklı vecihlerinden hangisinin tercih edilmesi gerektiği yönünde "en zor/garip ifade tercih edilir"²⁰⁴ veya "en kısa ifade tercih edilir",²⁰⁵ gibi birtakım kurallardan bahsetmektedir. Ancak bu kuralları belirleyenler bile bunların mutlak olmadığını ısrarla belirtmişlerdir.²⁰⁶ Metin içinde yapılacak tercihlerin kalitesi, büyük ölçüde muhakkikin bu alandaki yeteneğine, tecrübesine, metne ve özellikle yazarın üslubuna vakıf olma seviyesine bağlıdır.²⁰⁷

¹⁹⁵ Binbîn, "İlmü'l-mahtûtât ve't-tahkîkî'l-ilmî", 238.

¹⁹⁶ Maas, *Metin Tenkidi*, 41.

¹⁹⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 41.

¹⁹⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 41.

¹⁹⁹ Bergstrasser, *Usûlü nakdi'n-nüsûs*, 15; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 66-69; Diyâb, *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî*, 211; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 133; Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-mahtût*, 2/549.

²⁰⁰ 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 133.

²⁰¹ Maas, *Metin Tenkidi*, s. 28.

²⁰² Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 12. Harrât da farklı coğrafyalardan temin edilen nüshaların önemine değinmekte ve diğer coğrafyalarda araştırma yapmadan kendi ülkesindeki tek bir nüshayla yetinen bir araştırmacının sıkıntılı hikayesini anlatmaktadır. Bkz. Harrât, *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nüsûs*, 22.

²⁰³ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 259.

²⁰⁴ Maas, *Metin Tenkidi*, s. 22; Tarâbişi, *fi Menheci tahkîki'l-mahtûtât*, 71; Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 123; Tabbâ', *Menheci tahkîki'l-mahtûtât*, 54.

²⁰⁵ Polat, *Metin Tenkidi*, 259; Heyet, *Muhâdarât fi tahkîki'n-nüsûs*, 145.

²⁰⁶ Abdüttevâb, *Menâhicü tahkîki't-türâs*, 123; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 159-160; Polat, *Metin Tenkidi*, 260.

²⁰⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 21; Müneccid, *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*, 16; 'Useylân, *Tahkîku'l-mahtûtât*, 170-171.

4.3. Yönteme Yöneltilen Eleştiriler

Bu başlık altında özellikle soy-ağacı yöntemini hedef alan bazı eleştiriler ve bu eleştiriler hakkında kısa değerlendirmeler ele alınacaktır.

Dom Henri Quentin'e (1872-1935) aittir.²⁰⁸ Bordalejo'nun çalışmasında yer verdiği eleştiri, yöntemin ön kabullerinden biri olan müellifin hata yapmayacağı ve müstensihlerin, nüshalar üzerinde kendilerinden tasarruf etmeyecekleri kuralına yöneliktir. Quentin'e göre yazar kendi nüshasında dahi hata yapabilir. Aynı durum müstensihler için de geçerlidir. Nüshaların soy-ağacını çıkarmak için kullanılan ortak hataların en baştan beri asılda var olduğu ihtimali, yazmaları gruplara ayırma işleminin önüne geçmektedir.²⁰⁹ Nitekim bu durumda hataların kaynağı tek olacağından gruplandırma diye bir işlem gerçekleştirilmeyecektir. Dolayısıyla Quentin, ortak hataları temel alan yöntemin güvenilir bir zemin oluşturmadığını öne sürmektedir.²¹⁰ Quentin'in eleştirisinden anlaşılacağı üzere yöntemin söz konusu ön kabulü, sağlam bir alt yapıya sahip değildir ve bu vasıfta olan bir alt yapıya dayanan yöntem de sağlıklı sonuçlar vermeyecektir.

Quentin'in bu eleştirisi Bordalejo'nun ifadesiyle tenkitli neşri yapılan asıl metnin geri getirilip getirilemeyeceği sorunuyla ilgilidir.²¹¹ Kayıp olan asıl metnin (müellif nüshasının) kusursuz bir şekilde inşa edilmesinin mümkün olmadığını öne süren Quentin, bunu amaçlayan Lachmann yöntemini bu açıdan eleştirmiştir.²¹² Halbuki Lachmann yöntemi bunu amaçlamamaktadır. Nitekim Bordalejo, Lachmann'ın geliştirdiği soy-ağacı yönteminin müellif nüshasını inşa etme gibi bir hedefinin olmadığını, bunun yerine aslın veya müellif nüshasının mümkün olduğunca hatalardan arındırılmış bir sürümünü inşa etme hedefi taşıdığını ifade etmektedir.²¹³

Bir diğer itiraz ise Joseph Bédier'den (1864-1938) gelmiştir. Bédier, soy-ağacı yönteminde üretilen şemaların (soy-ağaçlarının) pek çoğunda çift dal sorununu dile getirmektedir.²¹⁴ Birçok şemada nüshaların iki dala bölündüklerine başka bir ifadeyle bu şemalarda ilk bölünmenin iki kol üzerinden gerçekleştiğine değinen Bédier, bu durumun yöntemi kuşkulu hale getirdiğini vurgulamaktadır.²¹⁵ Maas, ilk bölünmenin en az üç kol üzerinden meydana geldiği durumda emsal nüshanın metninin, kesin bir yolla inşa edilebileceğinden bahsetmektedir.²¹⁶ Bu bölünme iki kol şeklinde gerçekleştiyse metin, belirli bir noktaya kadar inşa edilebilir olsa da kuşkulu olmaya devam eder.²¹⁷ Bu aktarımlardan anlaşılacağı üzere Bédier'in eleştirisi, iki dal üreten şemalarda metin inşasının güvenli bir zemine oturmayacağıyla ilgilidir.

Bédier'in eleştirdiği durum yani mevcut nüshaların sadece iki asılda türemiş olması, her ne kadar emsal nüsha inşasında sayısal çoğunluk ilkesini işlevsiz kılsa da yöntem, bu durum karşısında yetersiz kalmaz. Nitekim Maas, ilk bölünmenin iki kol olarak gerçekleşmesi durumunda yöntemin yetersiz kaldığını söylememekte; metnin "üst düzey kesinliği" yitirdiğini kabul etmekle beraber emsal nüshanın belirli bir noktaya kadar inşa edilebilirliğinden bahsetmektedir.²¹⁸ Ayrıca Polat'ın aktardığına göre sonraki araştırmalar, birçok örnekten yola çıkarak nüshaların iki dallı şemalar ürettiği sonucuna varan Bédier'in, yöntemi yanlış uyguladığını, bundan dolayı da yanlış sonuçlar elde ettiğini ortaya koymuştur.²¹⁹

²⁰⁸ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 49.

²⁰⁹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 49.

²¹⁰ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 50.

²¹¹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 50.

²¹² Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 50.

²¹³ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 50.

²¹⁴ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 50-51.

²¹⁵ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*, 50.

²¹⁶ Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

²¹⁷ Maas, *Metin Tenkidi*, 14, 18.

²¹⁸ Maas, *Metin Tenkidi*, 14, 25.

²¹⁹ Polat, *Metin Tenkidi*, 269.

Giorgio Pasquali'nin (1885-1952) eleştirisi birden fazla asıldan kopyalanmış nüshaların yöntemi zora sokmasıyla ilgilidir.²²⁰ Bir müstnesih, farklı kaynaklardan nüshasını oluşturabilir, hatta müellifin kendisi eserini iki sürüm halinde ortaya çıkarabilir. Bu durumda tek bir emsal nüshadan bahsedilemeyeceğinden soy-ağacı yöntemi kullanılarak inşa edilen metin, seçmeci yöntemle türetilmiş ve soy-ağacını belirlemenin oldukça güç olduğu bir metinden ibaret olacaktır.²²¹ İşte bu ihtimal, yani birden fazla kaynağı birleştiren nüshaların varlığı, Maas'ın yöntem için geliştirdiği ve "kopyaların (nüshaların) her biri sadece tek bir örnek-nüshaya yol vermiştir, yani hiçbir müstensih birden fazla örnek-nüshayı birleştirmiş değildir" ifadeleriyle anlattığı ilkeye²²² ters düşmektedir.

Pasquali'nin eleştirisini ele aldıktan sonra Bordalejo, bunun "kuramsal bir sorun" olduğunu itiraf etmektedir.²²³ Ancak bu sorun da yöntemi tamamen ortadan kaldıracak düzeyde değildir. Yeterli veri olduğunda iki veya daha fazla asıldan türemiş karma nüshaların her biri için, tek asıldan kopyalanan saf nüshalardan farklı olarak bağımsız soyağaçları çıkarmak mümkündür.²²⁴ Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise Maas'ın "bulaştırılmış" nüsha konusunu ele aldığı yerde "karma nüshalar, kaynak nüshaların belirgin bir resmine ulaştırmaz"²²⁵ ilkesinden yola çıkarak bu tür nüshalara kuşkuyla yaklaşmak gerekecektir.

Bunun yanında bu tür bir eleştiri yöntem açısından bir sorun olarak algılsa da itirazın en kuvvetli olduğu alan, karma/bulaştırılmış nüshaların içinde bulunduğu sahadır. Yani soy-ağacı yöntemini benimseyenler açısından en kötü senaryoda bile yöntem, bazı kısıtlamalar dışında işlevini sürdürmeye devam edecektir. Bu yöne vurgu yapan Polat, bir eserin tüm nüshalarının saf olmadığı gibi karma da olmayacağını, karma nüshaların ise soy-ağacı oluşturma aşamasının dışında tutulacağını söylemektedir.²²⁶

Sonuç

Bu makalede stemmatik/soy-ağacı yöntemi adıyla bilinen tenkitli neşir metodunun diğer tahkik yöntemlerinden ayrıldığı özellikleri tanıtılmıştır. Elde edilen tüm asıl nüsha metinleri tahkik çalışma içine bilfiil dahil edilir. Hiçbir asıl nüshanın tahkik faaliyeti dışında tutulmaması soy-ağacı yönteminin diğer metin tenkidi yöntemlerinden daha kapsayıcı bir yöntem olduğunu göstermektedir. Bunun yanında metin tenkidi işinin bilimsel araştırma niteliği olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Çalışmamızda yöntemin önemli temsilcilerinden Paul Maas'ın açıkladığı ilkeler daha sade bir şekilde ele alınmıştır. Açıklayıcı örnekler ile ilkeler izah edilmiş ve yer yer diğer metin tenkidi yöntemleriyle mukayese edilmiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısında temeli atılan ve XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren ana hatları belirginleşip takip eden yıllarda tekamül serüvenini tamamlayan bu yöntem, yazmalar arası soya bağlı bir ilişkinin bulunduğu tezinden yola çıkmaktadır. Tenkitli neşirde temel amacın metnin olabildiğince hatalardan arınmış bir halde okuyucuya sunulmasına yönelik olması, ortak hatalardan yola çıkarak nüsha ailelerini tespit etme ve bunlardan inşa edilen metnin söz konusu hatalardan arınmış olma hedefini güden soy-ağacı yönteminin, tahkik sahasında vazgeçilmez bir alternatifi temsil ettiğini gözler önüne sermektedir.

Soy-ağacı yönteminde ilk aşama olan tespit (*recensio*) aşaması daha çok nüshaları, ortak hataları esas alarak belirli gruplara/ailelere ayırmayı ve tenkitçinin büyük ölçüde dahil olmadığı bir işlem ile bunların ortak metinlerini inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle tespit aşaması mevcut

²²⁰ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stemmatik Yaklaşımın Tarihi*, 56-57.

²²¹ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stemmatik Yaklaşımın Tarihi*, 56-57.

²²² Maas, *Metin Tenkidi*, 14.

²²³ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stemmatik Yaklaşımın Tarihi*, 57.

²²⁴ Bordalejo, *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stemmatik Yaklaşımın Tarihi*, 57.

²²⁵ Maas, *Metin Tenkidi*, 18.

²²⁶ Polat, *Metin Tenkidi*, 270.

nüshalar çerçevesinde kesin metin sunmaktadır. İkinci aşama olan inceleme (*examinatio*) aşamasında ise tenkitçi/muhakkik metin inşa etme sürecine metnin en üst seviyede şüphelerden uzak kalması için çekimser bir tavırla dahil olur. Bunun sonucu olarak da yöntemin ikinci aşaması, ilk aşamasına göre daha kuşkulu olmakla birlikte birinci aşamaya yetinilmeyecek derecede önemlidir. Nitekim birinci aşama hatalı olup olmamasına bakılmaksızın mevcut nüshaların sunduğu metni kurmak için tasarlanmıştır. Bu aşamanın doğru metni verip vermediği ikinci aşama olmadan anlaşılacağı için söz konusu aşama en kritik ve belirleyici aşamadır.

Yönteme yöneltelen eleştirilerde her ne kadar belli bir seviyeye kadar haklılık payı olsa da benzeri sorunların diğer yöntemlerde fazlasıyla yer aldığı bir vakıdır. Müellifin veya müstensihlerin bilerek hata yapmayacakları, özellikle müstensihlerin farklı ailelere mensup birkaç nüshadan istifade ederek karma bir nüsha oluşturmayacakları ve sayısal çoğunluk kuralının kesin metni verme konusunda her zaman işlevsel olmayacağı ön kabüllerine dayanan yöntem, bu ön kabullerden dolayı farklı eleştirilere maruz kalmıştır. Soy-ağacı yöntemi dahil diğer tahkik yöntemlerin eleştiri alması, tenkitli neşir alanında eksiklerden arınmış mutlak doğruyu sunan bir yöntemin olmadığını göstermesi açısından önemlidir. “Her bir el-yazma nüshanın müstakil bir inceleme konusu olduğu” bilgisi, tenkitli neşri yapılacak eserin üzerinde uygulanacak yöntemin, bu esere uygun olup olmadığının araştırılmasını önemli kılmaktadır. Bunun yanında daha önce değinildiği üzere Maas’ın, yöntemin bazı aşamalarında metnin kuşkulu olacağını itiraf etmesi, tahkik çalışması sonucu elde edilen metnin mutlak doğru olduğunu öne sürmeyi engellemektedir. Ancak yöntemin hatalardan yola çıkarak bunları elemek suretiyle emsal nüshayı inşa etmesi de elde edilen metnin mümkün olduğunca hatalardan arınmış olacağı varsayımını güçlendirmekte olup bu yöntemin önemli meziyetlerinden sayılmaktadır. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla diğer yöntemlerden farklı olarak soy-ağacı yöntemi, tüm asıl nüshaları tahkik çalışmasına dahil ederek, her ne kadar faaliyeti daha zor ve uzun vadeli yapsa da dipnotta metne dahil olması muhtemel vecihleri en geniş ve kapsayıcı bir şekilde okuyucuya sunma fırsatını vermektedir. Bunun yanında soy-ağacı yönteminin, yöneltelen eleştirilere rağmen ve genelleme yapmaksızın birçok metnin tenkitli neşrinde diğer yöntemlere nazaran daha etkin bir biçimde kullanılabileceği ve birkaç nüshayı esas almakla yetinen metin tenkidi yöntemlerinde muhtemelen fark edilemeyecek birtakım hataların tespit ve onarılmasında etkin olduğu söylenebilir.

Kaynakça / References

- Altuncî, Muhammed. *el-Minhâc fi te'lîfi'l-bühûs ve tahkîki'l-mahtûtât*. Beyrut: 'Âlemi'l-Kütüb, 1986.
- Ateş, Ahmet. "Metin Tenkidi Hakkında". *Türkiyat Mecmuası* 7-8/1 (1940-1942), 253-267.
- Aydınlı, Abdullah. "İmlâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2/225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bergstrasser, Gotthelf. *Usûlü nakdi'n-nüsûs ve neşri'l-kütüb*. çev. Muhammed Hamdî el-Bekrî. Riyad: Dâru'l-Merrîh, 1982.
- Beydilli, Kemal. "Matbaa". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 28/105-110. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Binbîn, Ahmet Şevkî. "İlmü'l-mahtûtât ve t-tahkîkü'l-ilmî". *Mecelletü mecma'î'l-lügati'l-'Arabiyye* 68/2 (Nisan 1993), 336-250.
- Bordalejo, Barbara. *The Phylogeny Of The Order In The Canterbury Tales*. New York: New York University, Department of English, Doktora Tezi, 2003.
- Bordalejo, Barbara. *Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stematik Yaklaşımın Tarihi*. çev. Mürteza Bedir. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Cidde: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bulut, Ali. "Müneccid, Salâhuddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2(Ek)/336-337. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Bulut, Ali. "Selâhaddin el-Müneccid ve Tahkik İlmindeki Yeri". *Doğu Araştırmaları* 11 (Ocak 2013), 71-86.
- Cerrah, Abbâs Hânî. "Mâ üllife fi menâhici't-tahkîk". *Mecelletü Mecma'î'l-lügati'l-'Arabiyye* 82/2 (Nisan 2007), 277-300.
- Çetin, Nihad. "Ateş, Ahmet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 4/55-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çuman, Abdullah. "Tenkit". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/462-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Diyâb, Abdülmecid. *Tahkîku't-türâsi'l-'Arabî menhecühû ve tetavvuruhû*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 2. Basım, 1993.
- Donuk, Suat. "Fazla Sayıda Yazma Nüshası Bulunan Hacimli Bir Eserin Nüsha Ailesinin ve Tenkitli Metnin Kurulması Hakkında Değerlendirmeler: Kühü'l-ahbâr Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (Aralık 2018), 115-146.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tedvîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fadlî, Abdülhâdî. *Tahkîku't-türâs*. Cidde: Mektebetü'l-İlm, 1982.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebü tahkîki't-türâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Ğaryânî, Es-Sâdık b. Abdirrahman. *Tahkîku nusûsi't-türâs fi'l-kadîmi ve'l-hadîs*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- Halvecî, Abdüssettar. *el-Mahtûtât ve t-türâsi'l-'Arabî*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye'l-Lübânîyye, 2002.
- Harrât, Ahmed Muhammed. *Muhâdarâtün fi tahkîki'n-nusûs*. Cidde: Dâru'l-Menârâ, 1984.
- Hârûn, Abdüsselâm Muhammed. *Tahkîku'n-nusûs ve neşruhâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 7. Basım, 1998.
- Heyet. *Muhâdarât fi tahkîki'n-nusûs*. ed. Mahmûd el-Mısri. İstanbul: İsam Yayınları, 3. Basım, 2017.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Osman b. Abdirrahman. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nureddin 'İtr. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh. *eş-Şifâ'*. Kahire: el-Matba'atü'l-Emîriyye, 1952.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Aynur, Hatice. "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)". *Osmanlı Araştırmaları* 22/22 (Aralık 2003), 219-255.
- Kâdî 'İyâd, 'İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*. thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru't-Türâs, 1970.

- Kanar, Mehmet. "Yazıcı, Tahsin". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kızıl, Fatma. "Yûnîni". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43/595-596. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kut, Güney. "Tarlan, Ali Nihad". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/108-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kut, Turgut. "Dârüttübâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 9/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Maas, Paul. *Textual Criticism*. çev. Barbara Flower. Oxford: Clarendon Press, 1958.
- Maas, Paul. *en-Nakdü't-târîhi*. trc. Abdurrahman Bedevî. Küveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 4. Basım, 1981.
- Maas, Paul. *Metin Tenkidi*. çev. Mürteza Bedir. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Mendûr, Muhammed. "Havle Usûli'n-neşr". *Mecelletü's-sekâfeti'l-Mısıriyye* 277/277 ve 282/282 (1944).
- Mer'aşîf, Yusuf. *Usûlü kitâbeti'l-bahsi'l-ilmî ve tahkîki'l-mahtûtât*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003.
- Mertoğlu, M. Suat. Vahiy Kâtibi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 42/447-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Müneccid, Salâhüddîn. *Kavâ'idü tahkîki'l-mahtûtât*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 7. Basım, 1987.
- Müneccid, Salâhüddîn. *el-Müsteşriküne'l-İlmî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1978.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1954.
- Nâcî, Hilâl. *Mühâdarâtun fi tahkîki'n-nusûs*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Neklâvî, Fethî-Kılıç, Hulusi. "Hârûn, Abdüsselâm Muhammed". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16/256-257. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özen, Şükrü. "Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler". *Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantıları İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi, Çamlıca Sabahattin Zaim Kültür Merkezi* (2009), 456-470.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Polat, Salahattin. "Çok anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinler Arası Bir Kavram: Metin Tenkidi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (Haziran 2008), 7-28.
- Sa'd, Fehmî-Meczûb, Talâl. *Tahkîku'l-mahtûtât beyne'n-sazariyyeti ve't-tatbîk*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1993.
- Seyyid, Eymen Fuâd. *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-mahtût ve 'ilmü'l-mahtûtât*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyye'l-Lübnâniyye, 1997.
- Sezgin, Fuat. *Buharinin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- Sirhân, Muhyî Hilâl. *Tahkîku mahtûtâtî'l-'ulûmî's-şer'iyye*. Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1984.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ. *Edebü'l-küttâb*. thk. Muhammed Behce el-Eserî. Kahire: el-Matba'atü's-Selfiyye, 1341.
- Şâkir, Ahmed. *Tashîhu'l-kütüb ve sun'u'l-fehârisi'l-mu'ceme*. nşr. Abdü'l-Fettâh Ebû Ğudde. Kahire: Mektebetü'l-sünne, 1414.
- Şâmî, Abdullah Muhammed. *Usûlü menheci'l-bahsi'l-ilmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2012.
- Şensoy, Sedat. "Reşer, Osman". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 35/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Tabbâ', İyâd Hâlid. *Menhecü tahkîki'l-mahtûtât*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Tanâhî, Mahmûd Muhammed. *Medhal ilâ târihi neşri't-türâsi'l-'Arabî*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984.
- Tarâbîşî, Mutâ'. *ff Menhecü tahkîki'l-mahtûtât*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Taşçı, Özcan. "Ritter, Hellmut". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 35/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1978.
- 'Useylân, Abdullah b. Abdurrahîm. *Tahkîku'l-mahtûtât beyne'l-vâki' ve'n-nehci'l-emsal*. Riyad: Mektebetül-Melik Fehd, 1994.

Witkam, Jan Just. *Stemma (Soy Ağacı) Şeması Oluşturmak: Kurgu mu Gerçek mi?*. çev. Mürteza Bedir. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.

Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.